

پردازش گفتار

مروری بر یادگیری ماشین

هادی ویسی

h.veisi@ut.ac.ir

دانشگاه تهران - دانشکده علوم و فنون نوین

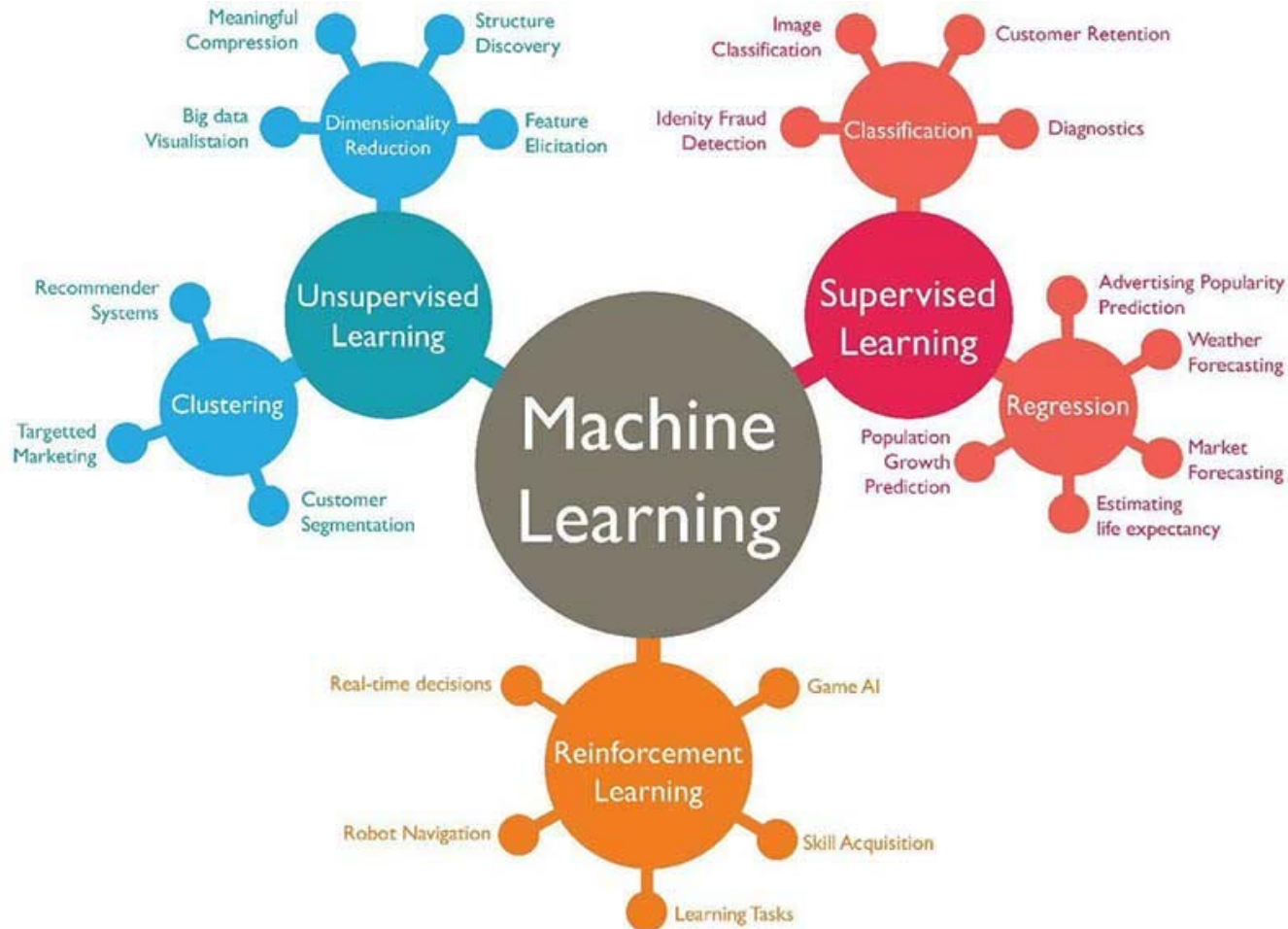
فهرست

- مقدمه و کاربردهای یادگیری ماشین
- مثال یادگیری ماشین: دسته‌بندی دو نوع ماهی
- برخی مفاهیم یادگیری ماشین
- برخی چالش‌های یادگیری ماشین
- ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین
  - ارزیابی سیستم‌های یادگیری باناظر
  - ارزیابی سیستم‌های یادگیری بی ناظر

یادگیری ماشین ...

○ ایجاد قابلیت یادگیری در کامپیوترها

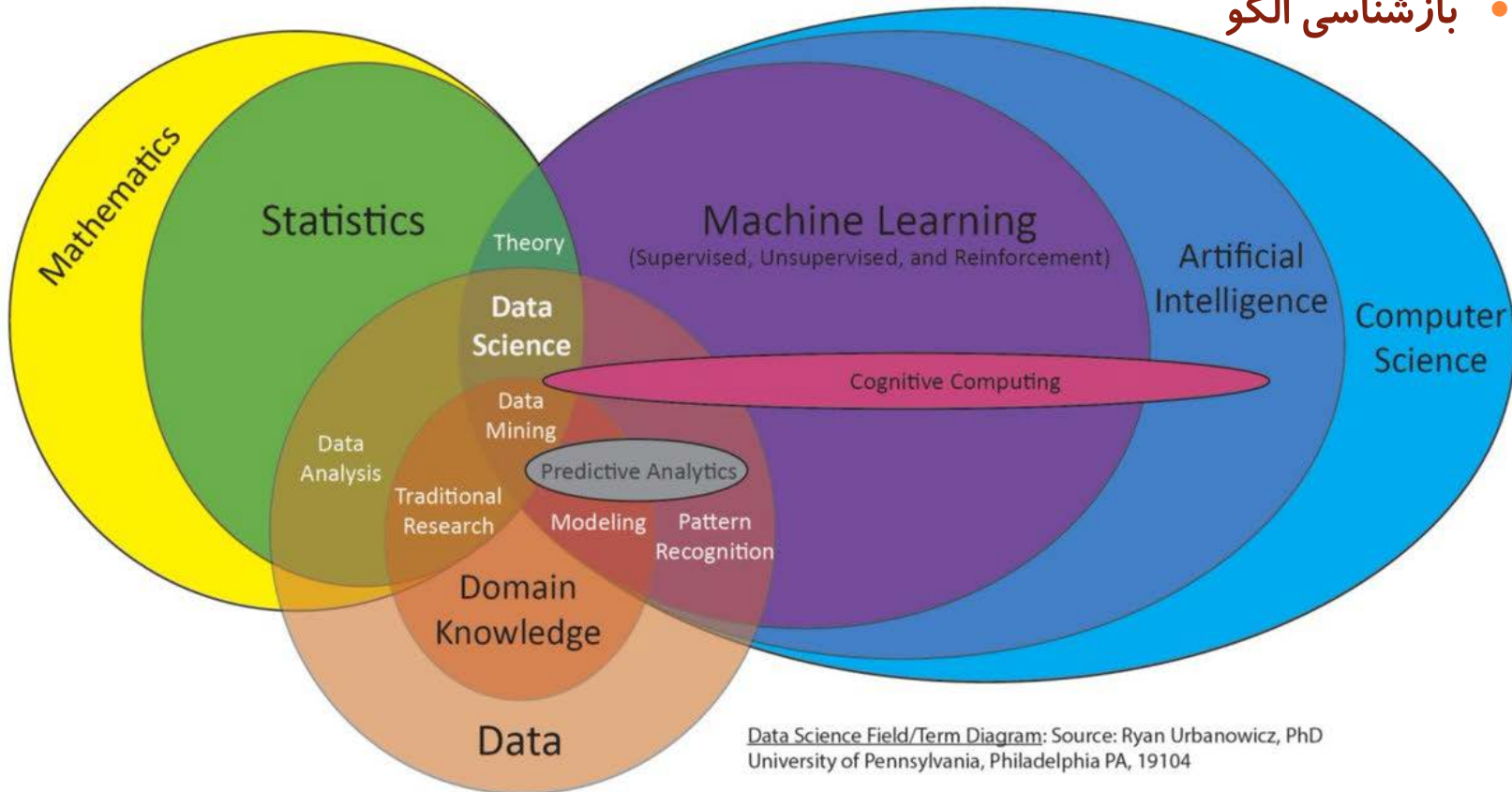

یادگیری ماشین ...

○ سایر مفاهیم مرتبط

- داده کاوی: کشف الگو در داده‌های موجود
- بازشناسی الگو

Data Science Field/Term Diagram: Source: Ryan Urbanowicz, PhD
University of Pennsylvania, Philadelphia PA, 19104

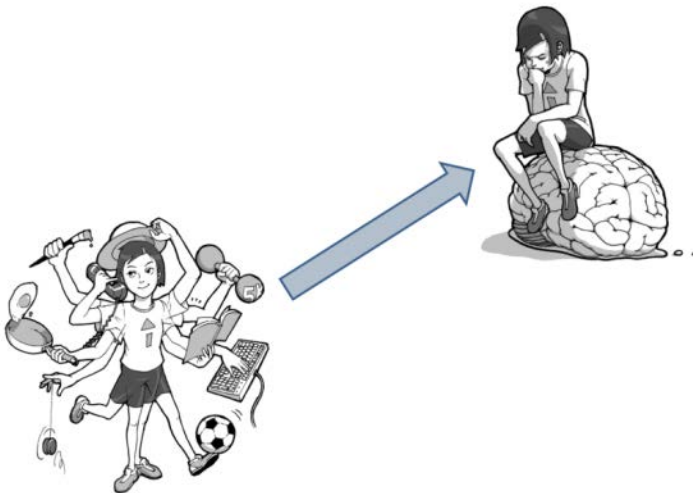
یادگیری ماشین ...

○ تشخیص (شناسایی، شناخت) (Cognition)

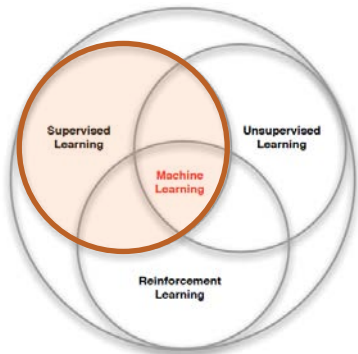
- نخستین مواجهه انسان با یک مسئله برای شناخت
- استفاده از تجربیات خود و دیگران
- ایجاد دسته (طبقه) جدید

○ بازشناسی (Recognition)

- تشخیص (شناسایی) الگوهایی که قبلاً دیده شده‌اند
- الگوها کاملاً یا تقریباً مشابه الگوهای قبلی
- طبقه‌بندی الگوها در دسته‌های مجزا

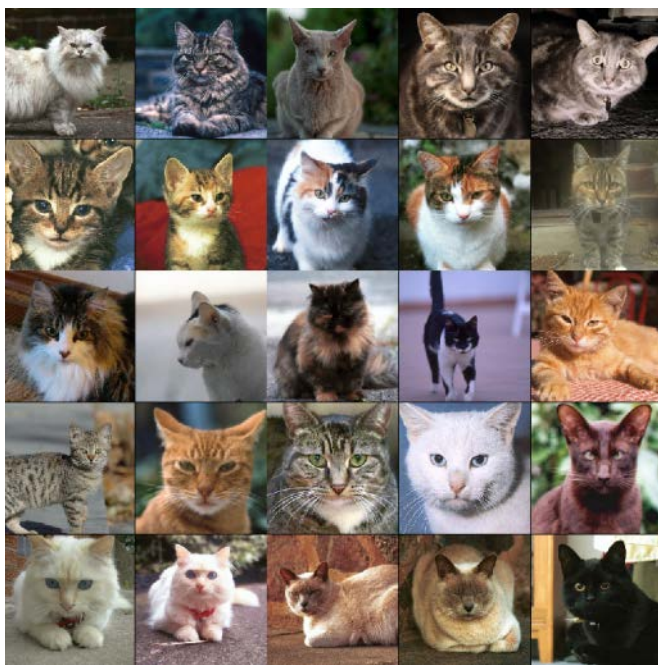

یادگیری با نظارت ...

○ یادگیری با نظارت (Supervised)

- داده‌های آموزش دارای برچسپ هستند. برچسپ‌ها بیانگر دسته هر داده هستند.
- مثال: دو دسته: سگ و گربه
- دسته‌بندی (طبقه‌بندی) (Classification)

دسته: گربه

دسته: سگ

یادگیری با نظارت ...

○ بازشناسی الگو (Pattern Recognition)

دریافت داده خام

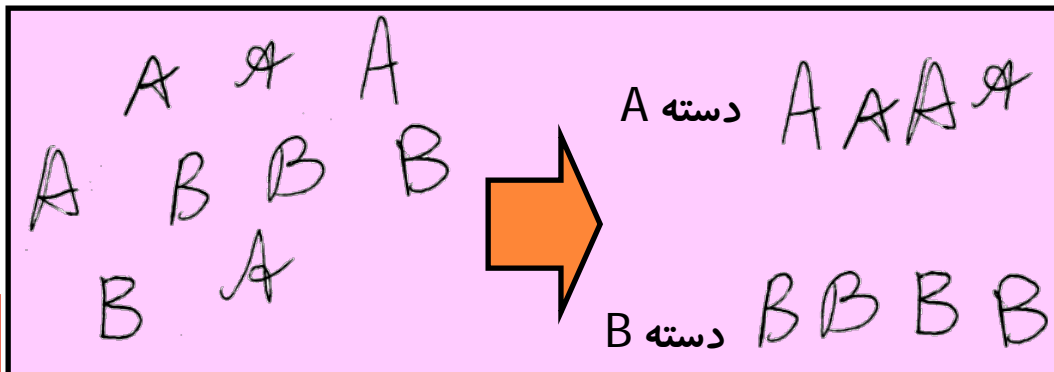
انجام یک عمل

بر اساس دسته‌بندی الگوهای آن داده

○ دسته‌بندی (طبقه‌بندی) / رگرسیون (Classification/Regression)

• نوعی از بازشناسی برای دسته‌بندی الگو

• دسته‌ها از قبل مشخص

یادگیری با نظارت ...

الگو (Pattern)

- در مقابل آشفتگی و هرج و مرج (chaos)
- یک شی مجرد (مانند مجموعه‌ای از اندازه‌ها که پدیده‌ای فیزیکی را تشریح می‌کنند)
- معمولاً دارای اسم است

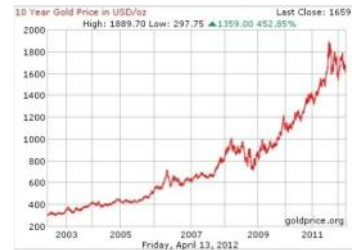

بندار ما این است
 که ما مانده ایم و شهد از قه اند اما حقیقت آن است
 که زمان ، ما را با خود برده است و شهدا مانده اند

مثال

- تصویر (یک چهره)
- دست‌نوشته
- گفتار (صوت)
- متن
- اثر انگشت
- بارکد
- ....

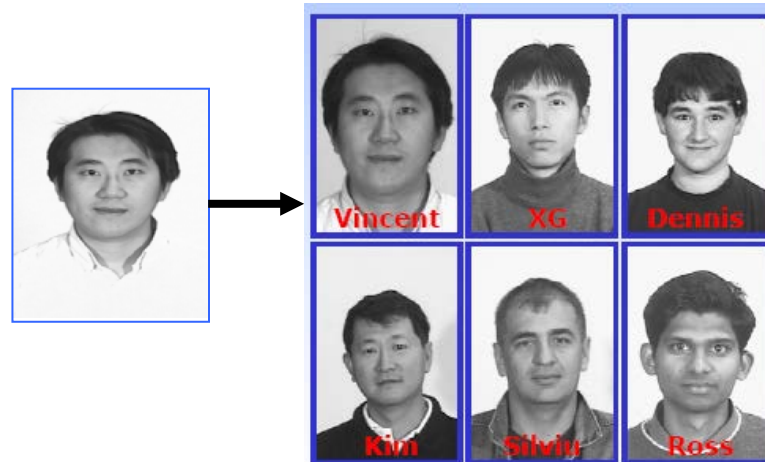

یادگیری با نظارت (کاربردها) ...

○ بازشناسی چهره (Face Recognition)

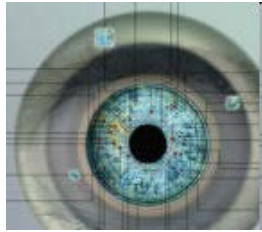
- کنترل دسترسی
- کاربردهای امنیتی مختلف

یادگیری ماشین: یادگیری با نظارت (کاربردها) ...

روش‌های زیست‌سنجی (Biometric)

Iris

Retina

Palm Vein

Hand Geometry

Fingerprint

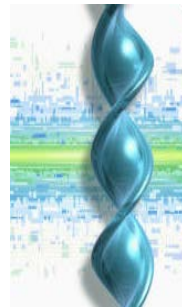
Face

Voice

Odor

DNA

Gait

Signature

Keystroke

یادگیری با نظارت (کاربردها) ...

○ بازشناسی (Recognition)

- کشف (Detection): تشخیص محل چهره/پلاک (بدون شناسایی)

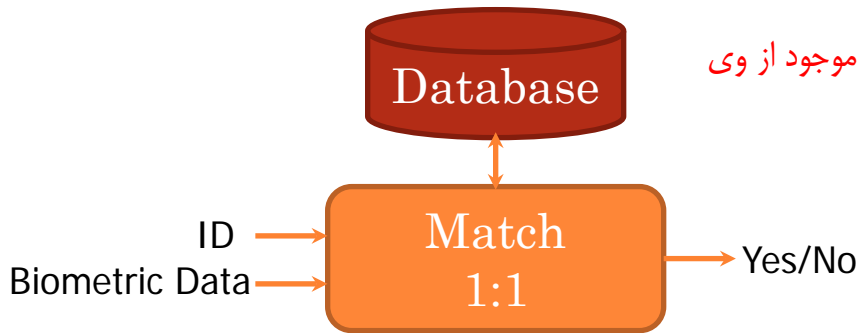
یادگیری با نظارت (کاربردها) ...

○ بازشناسی (Recognition)

- تایید (Verification): تایید یا رد ادعای فرد مبنی بر اینکه کی هست

○ تطبیق ۱ به ۱

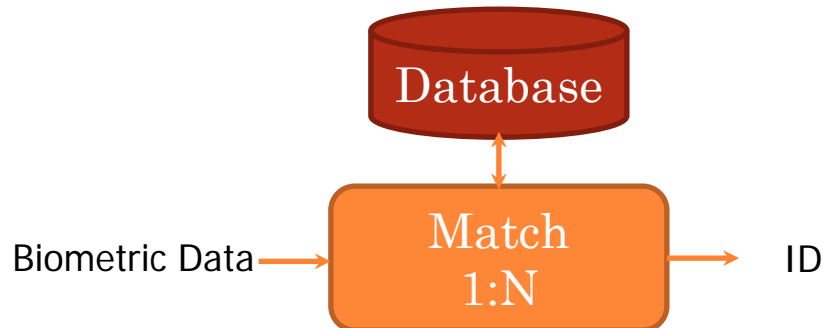
○ مقایسه چهره/اثرانگشت/گفتار/... ورودی با الگوی موجود از وی

- شناسایی (Identification): تشخیص یک فرد از میان مجموعه ای از افراد

○ تطبیق ۱ به N

○ جستجوی چهره/اثرانگشت/گفتار/... بین همه افراد

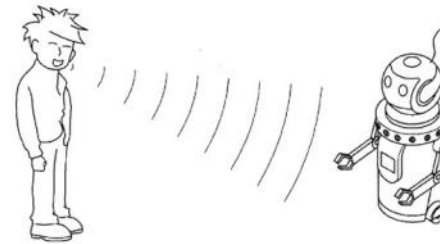

یادگیری با نظارت (کاربردها) ...

○ بازشناسی گفتار (Speech Recognition)

- تبدیل گفتار به متن: تایپ گفتاری، فرمان صوتی

○ بازشناسی گوینده (Speaker Recognition)

- تشخیص هویت از روی صدا (Identification)
- تایید هویت از روی صدا (Verification)

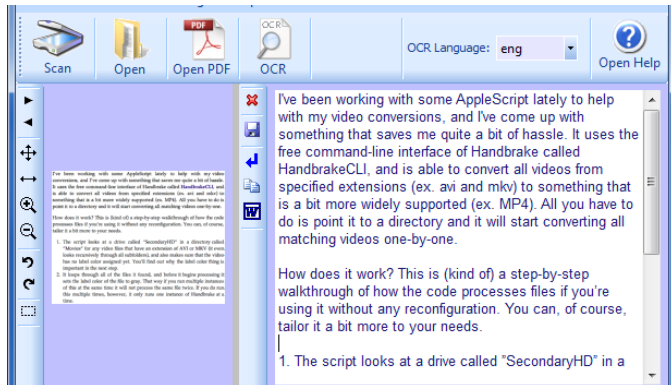

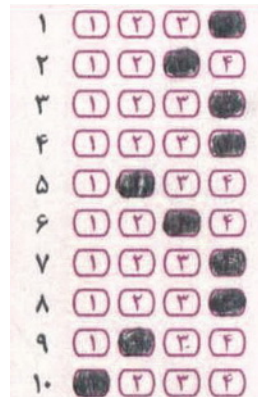
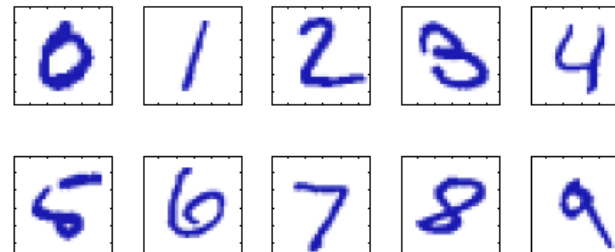
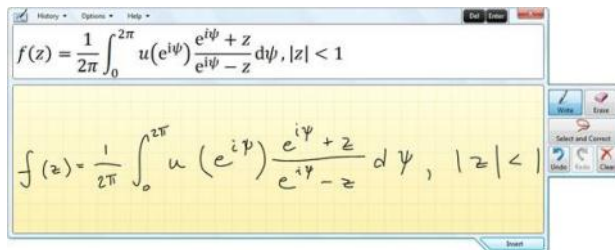
یادگیری با نظارت (کاربردها) ...

○ بازشناسی تصویر (۱ از ۲)

- بازشناسی نویسه‌های نوری (Optical Character Recognition: OCR)
- بازشناسی دست‌خط (Handwritten Recognition)

من نویسه‌های من
فردیه خودتای با می‌سگر!

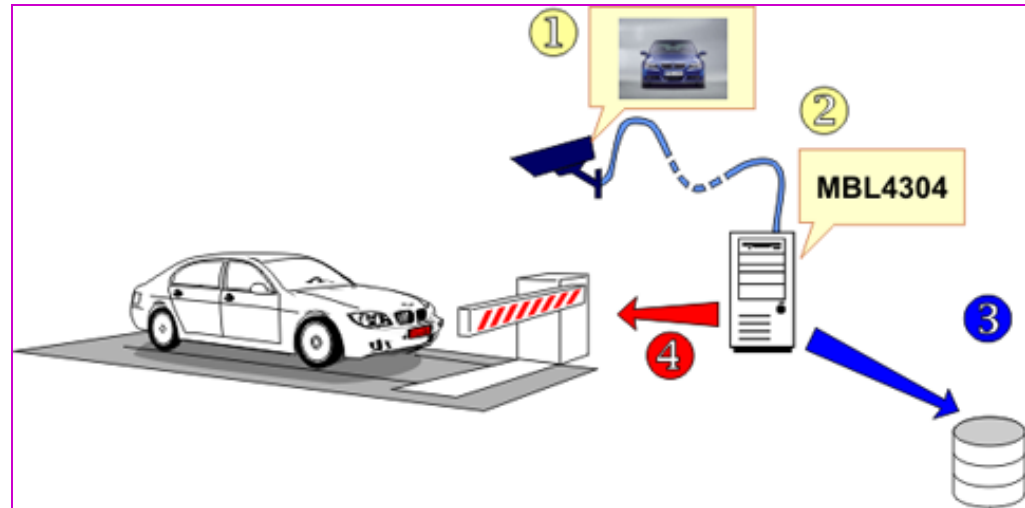
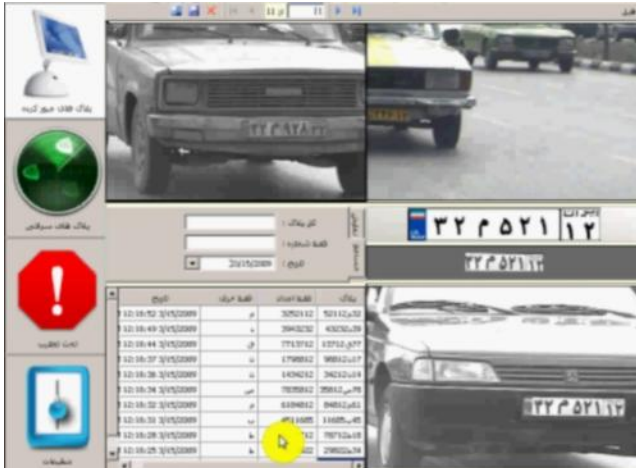

یادگیری با نظارت (کاربردها) ...

○ بازشناسی تصویری (۲ از ۲)

• بازشناسی پلاک خودرو (License Plate Recognition: LPR)

- کنترل‌های راهنمایی و رانندگی (سرعت غیرمجاز، ورود به طرح ترافیک و ...)
- کنترل ورود/خروج پارکینگ‌ها
- پرداخت غیرنقدی عوارض

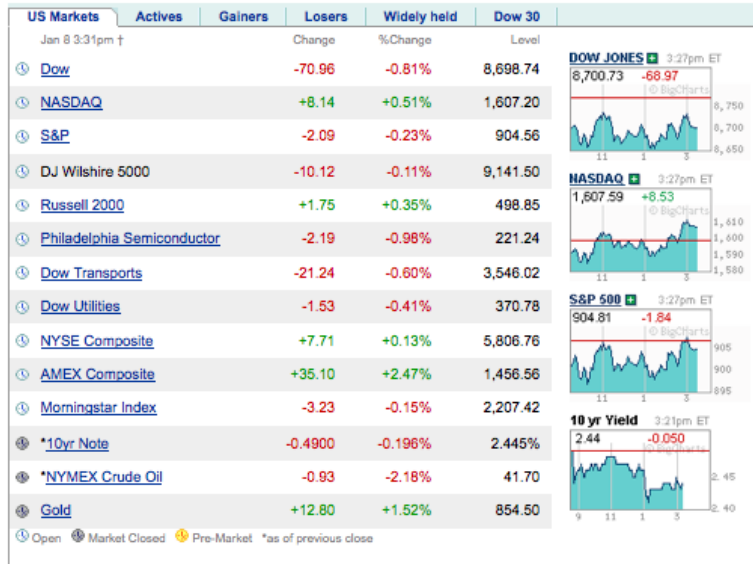

یادگیری با نظارت (کاربردها) ...

○ تحلیل‌ها و پیش‌بینی‌های مالی و تجاری

- پیش‌بینی بورس
- پیش‌بینی قیمت طلا

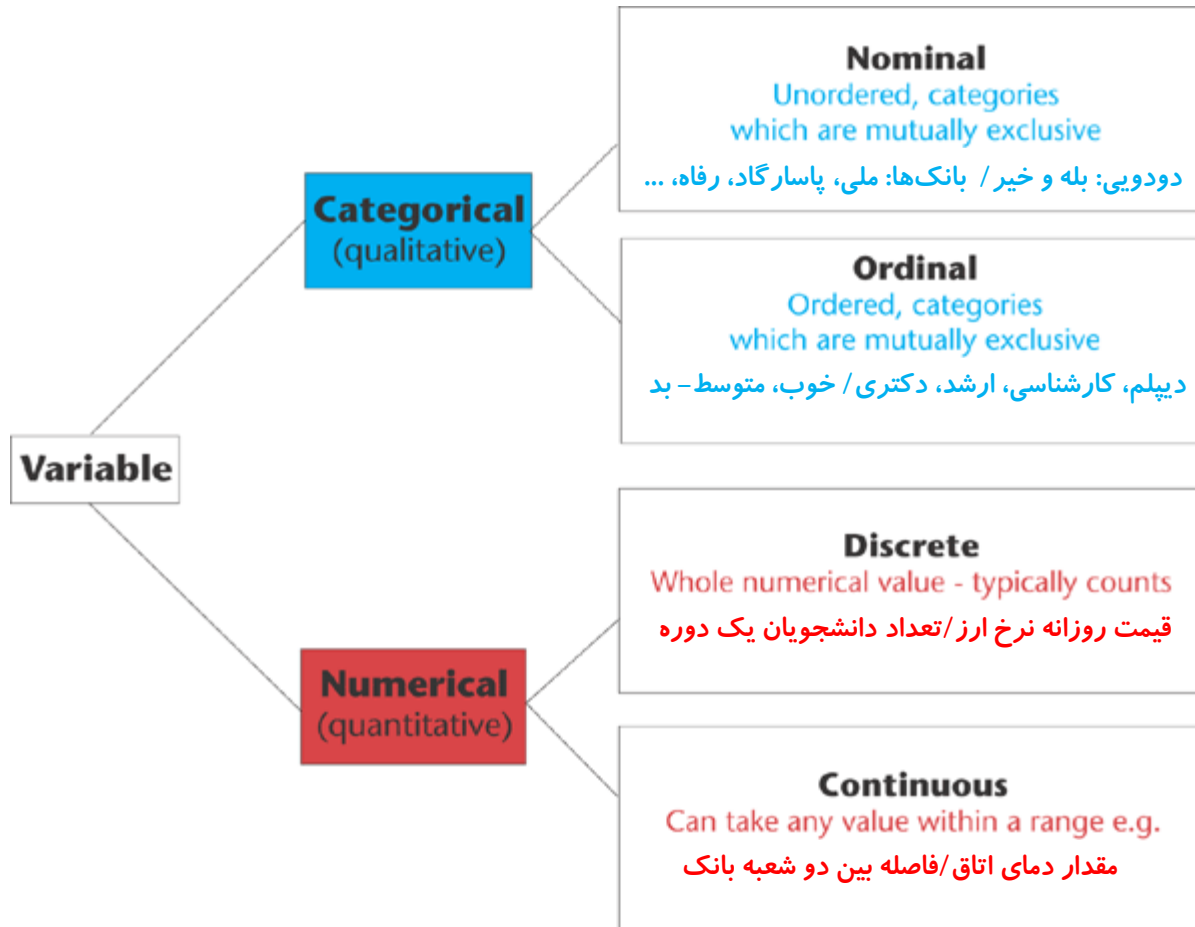
○ پزشکی

- تشخیص بیماری‌ها از روی تصاویر و سیگنال‌ها

یادگیری با نظارت ...

○ انواع داده‌ها

یادگیری با نظارت ...

○ مساله

• ورودی: متغیرهای $X = x_1, x_2, \dots, x_p$

○ مثلاً یک عکس از چهره یک نفر / دمای هوا

• خروجی: متغیر y

○ مثلاً اسم صاحب عکس / میزان مصرف برق

• مساله = تخمین تابع $y = f(X)$

○ تشخیص / پیش‌بینی y از روی X

○ تفاوت رگرسیون و دسته‌بندی

• اگر y یک متغیر عددی باشد $\Leftrightarrow$ رگرسیون (regression)

• اگر y یک متغیر اسمی باشد $\Leftrightarrow$ دسته‌بندی (classification)

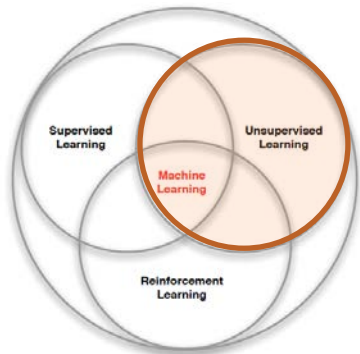

یادگیری با نظارت

روش‌ها

- بیز ساده (NB: Naïve Bayes)
- نزدیک‌ترین همسایه (KNN: K Nearest Neighborhood)
- رگرسیون خطی / لجستیک (Linear/Logistic Regression)
- درخت تصمیم (DT: Decision Tree)
- ماشین بردار پشتیبان (SVM: Support Vector Machine)
- شبکه عصبی مصنوعی (ANN: Artificial Neural Network)
- مدل مخفی مارکوف (HMM: Hidden Markov Model)
- ...

یادگیری بدون نظارت ...

یادگیری بدون نظارت (Unsupervised)

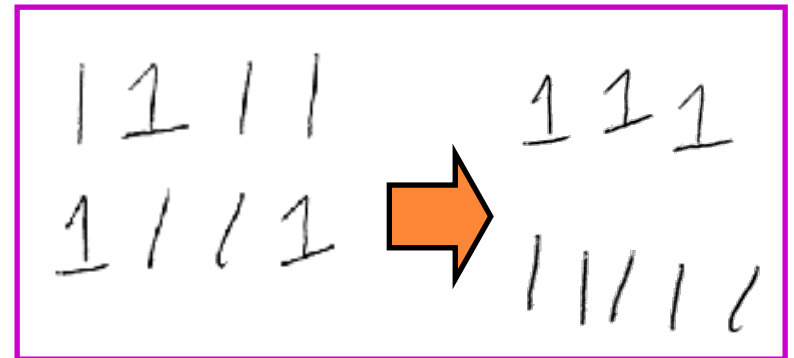
- داده‌های آموزش دارای برچسب نیستند.
- خوشه‌بندی (Clustering)

یادگیری بدون نظارت ...

○ خوشه‌بندی (Clustering)

- دسته‌بندی الگوها بر اساس شباهت
- دسته‌ها از قبل نامشخص

یادگیری بدون نظارت

روش‌ها

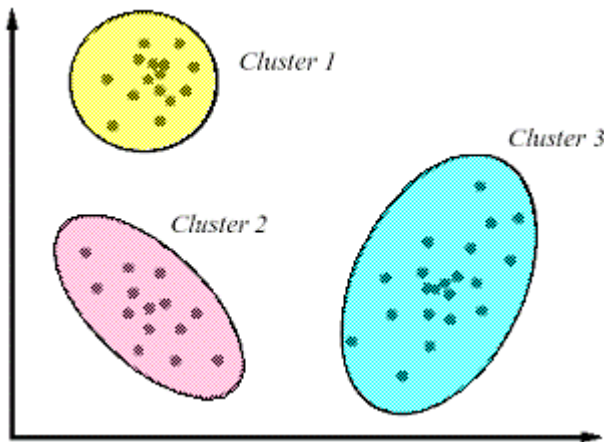
- شبکه عصبی

- نگاشت‌های خودسازمانده کوهونن (SOM)

- نظریهٔ نوسان وفقی (ART)

- K میانگین (K-means) و حالت فازی آن (FCM)

- روش‌های سلسله مراتبی

یادگیری نیمه نظارتی

○ یادگیری نیمه نظارتی (Semi-Supervised)

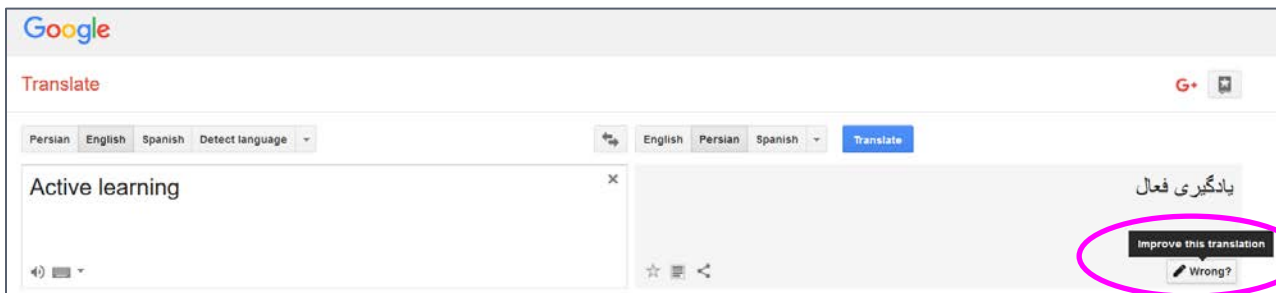
- بخش (کمی) از داده برچسپ دارد و بخش (عمده‌ای) برچسپ ندارد

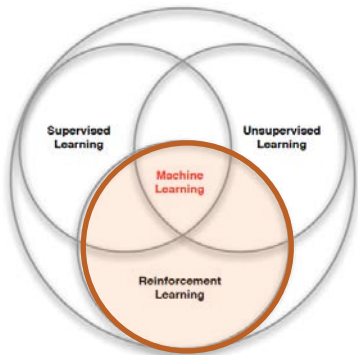
• روش Boot-Strapping

- آموزش دسته‌بند با داده‌های دارای برچسپ (در ابتدا با حجم کم)
- برچسپ زدن خودکار به سایر داده‌ها (بدون برچسپ) با دسته‌بند موجود
- تکرار دو گام قبل (آموزش مجدد دسته‌بند و برچسپ زنی مجدد)

• یادگیری فعال (Active Learning)

- آموزش دسته‌بند با داده‌های دارای برچسپ (در ابتدا با حجم کم)
- درخواست از کاربران برای برچسپ زدن به نمونه داده‌ها برای افزایش حجم داده

یادگیری تقویتی ...

○ یادگیری تقویتی (Reinforcement Learning) ...

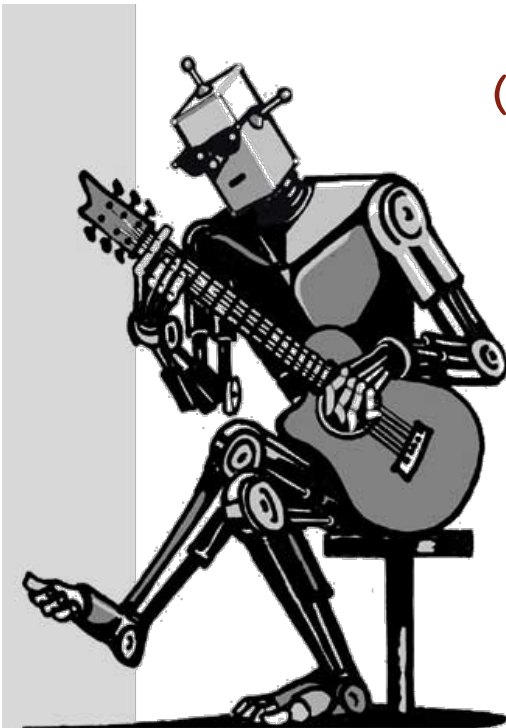
- یادگیری بر مبنای آزمون و خطا در تعامل با محیط

- انجام یک عمل (action) و دریافت بازخورد از محیط

- یادگیری بر اساس پاداش (Reward) و جریمه (Penalty)

- عدم وجود ناظر (supervisor)

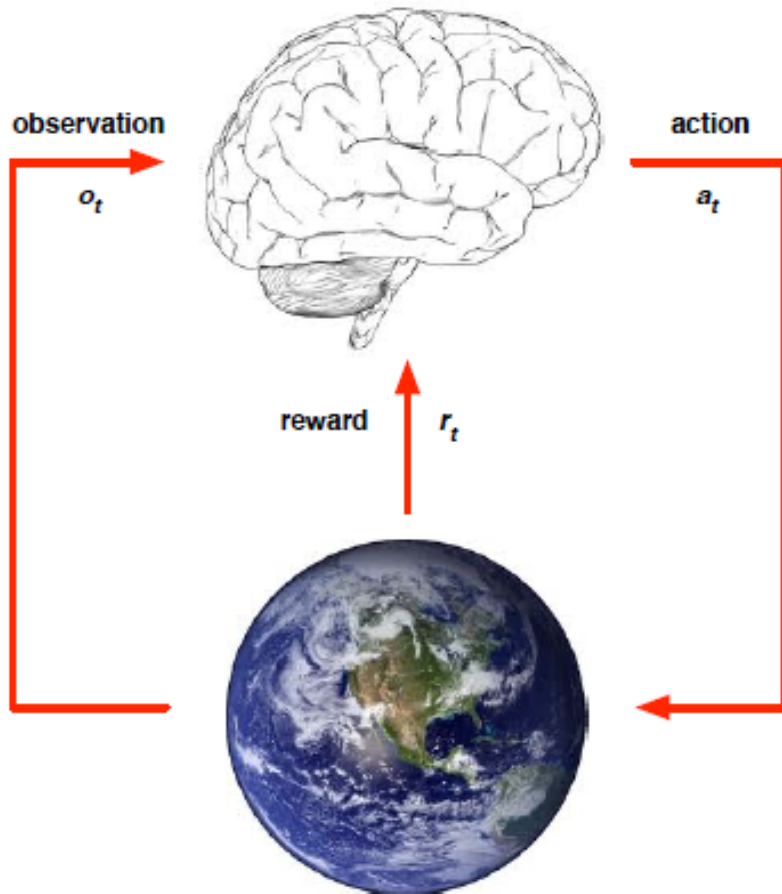
- یادگیری در طول زمان (عدم استقلال مشاهده‌ها)

یادگیری ماشین: یادگیری تقویتی ...

○ مراحل یک الگوریتم یادگیری تقویتی

- At each step t the agent:
  - Executes action a_t
  - Receives observation o_t
  - Receives scalar reward r_t
- The environment:
  - Receives action a_t
  - Emits observation o_t
  - Emits scalar reward r_t

یادگیری ماشین: یادگیری تقویتی ...

مثال

• یاد گرفتن بازی تخته نرد

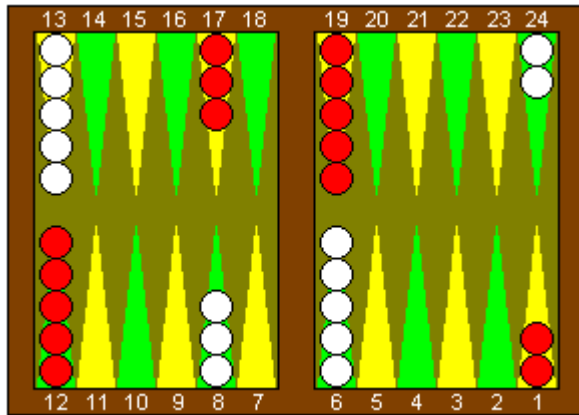
○ پاداش = بردن بازی

○ جریمه = باختن بازی

○ مثال

○ با پاداش +100 برای برد و -100 برای باخت

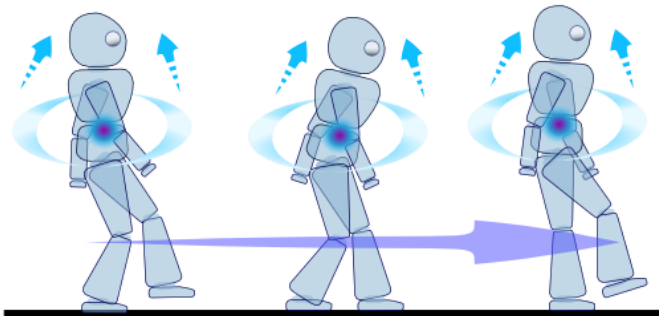
○ بعد از ۱.۵ میلیون بازی در حد یک انسان خیره یاد می‌گیرد

• یاد گرفتن راه رفتن ربات

○ پاداش = حرکت رو به جلو

○ جریمه = افتادن

یادگیری ماشین: یادگیری تقویتی ...

○ زمینه‌های مرتبط

- نظریه تصمیم (decision theory) در آمار و مدیریت
- نظریه کنترل (control theory) در مهندسی

• نظریه بازی‌ها (game theory)

- حالت توسعه یافته یادگیری تقویتی
- عوامل در تعامل با محیط یاد می‌گیرند و پاسخ تولید می‌کنند اما
  - در یادگیری تقویتی محیط ثابت است
  - در نظریه بازی سایر عوامل در محیط نیز متناسب اعمال ما پاسخ خود را تغییر می‌دهند

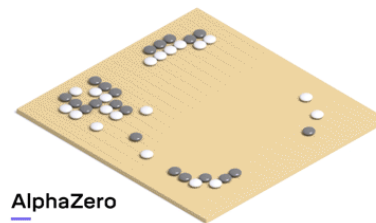
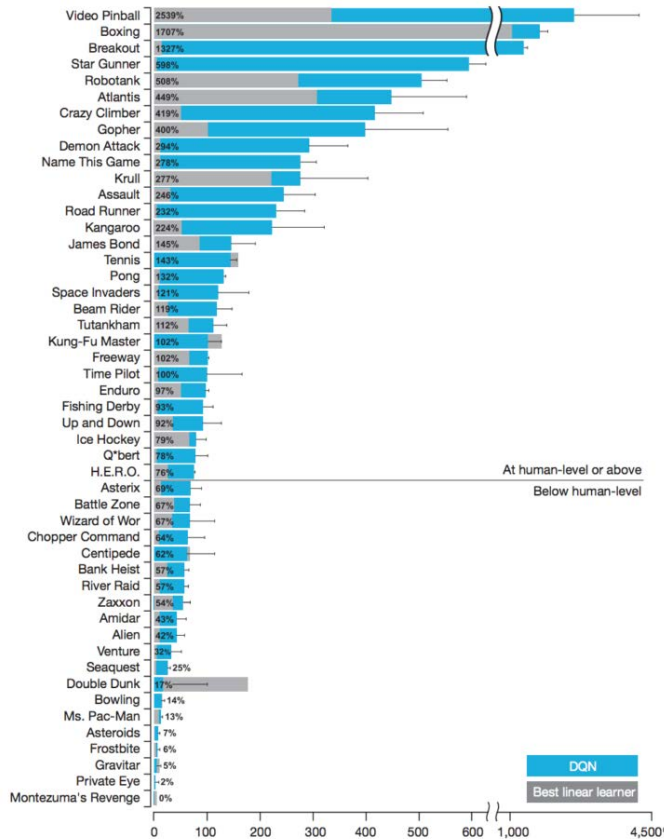

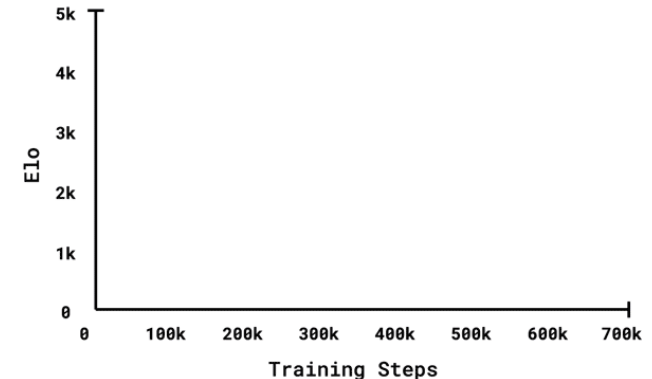
یادگیری ماشین: یادگیری تقویتی

پیروزی در بازی Go، Shogi و شطرنج (مدل AlphaZero گوگل)

- Reinforcement Learning
- CNN

AlphaZero

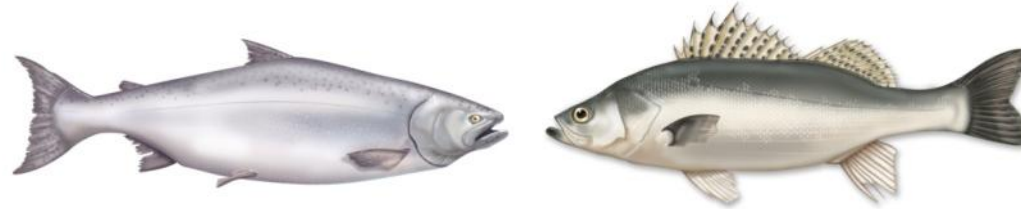
[Silver, David, et al. "A general reinforcement learning algorithm that masters chess, shogi, and Go through self-play.", 2018]

مثال: دسته‌بندی دو نوع ماهی ...

○ مساله

- ماهی‌های صید شده توسط یک قایق ماهی‌گیری دو نوع هستند:
  - خارماهی یا باس (Sea Bass)

○ ماهی سالمون (Salmon)

- ماهی‌ها برای فرآیندهای بعدی (نگهداری، قیمت‌گذاری و ...) باید به دو دسته تفکیک شوند

مثال: دسته‌بندی دو نوع ماهی ...

○ راه حل ...

- استفاده از یک تسمه نقاله متحرک
- نصب یک دوربین بالای تسمه نقاله
- گذاشتن ماهی‌های صید شده بر روی تسمه نقاله

- گرفتن یک عکس از هر ماهی

- پردازش عکس گرفته شده و حذف بخش‌های اضافی از تصویر (فقط تصویر ماهی بماند)
- استخراج برخی اطلاعات از تصویر ماهی (اندازه، رنگ، تعداد باله، شکل سر و دم و ...)
- پردازش اطلاعات اخذ شده و تصمیم‌گیری در مورد آن

دریافت داده

Data Acquisition

پیش‌پردازش

Preprocessing

استخراج ویژگی

Feature Extraction

دسته‌بندی

Classification

مثال: دسته‌بندی دو نوع ماهی ...

○ سوال: دسته‌بندی چگونه صورت می‌گیرد؟

○ یک سیستم بازشناسی الگو شامل دو مرحله (بخش) است:

• آموزش (یادگیری)

○ یادگیری الگوهای (ویژگی‌های الگوهای) موردنظر

○ از روی نمونه داده‌ها (در این مثال، از روی تصاویر مختلف از دو نوع ماهی) - مجموعه آموزش

○ ایجاد مدل برای هر کدام از دسته‌ها (در این مثال، دو نوع ماهی)

• آزمایش (استفاده)

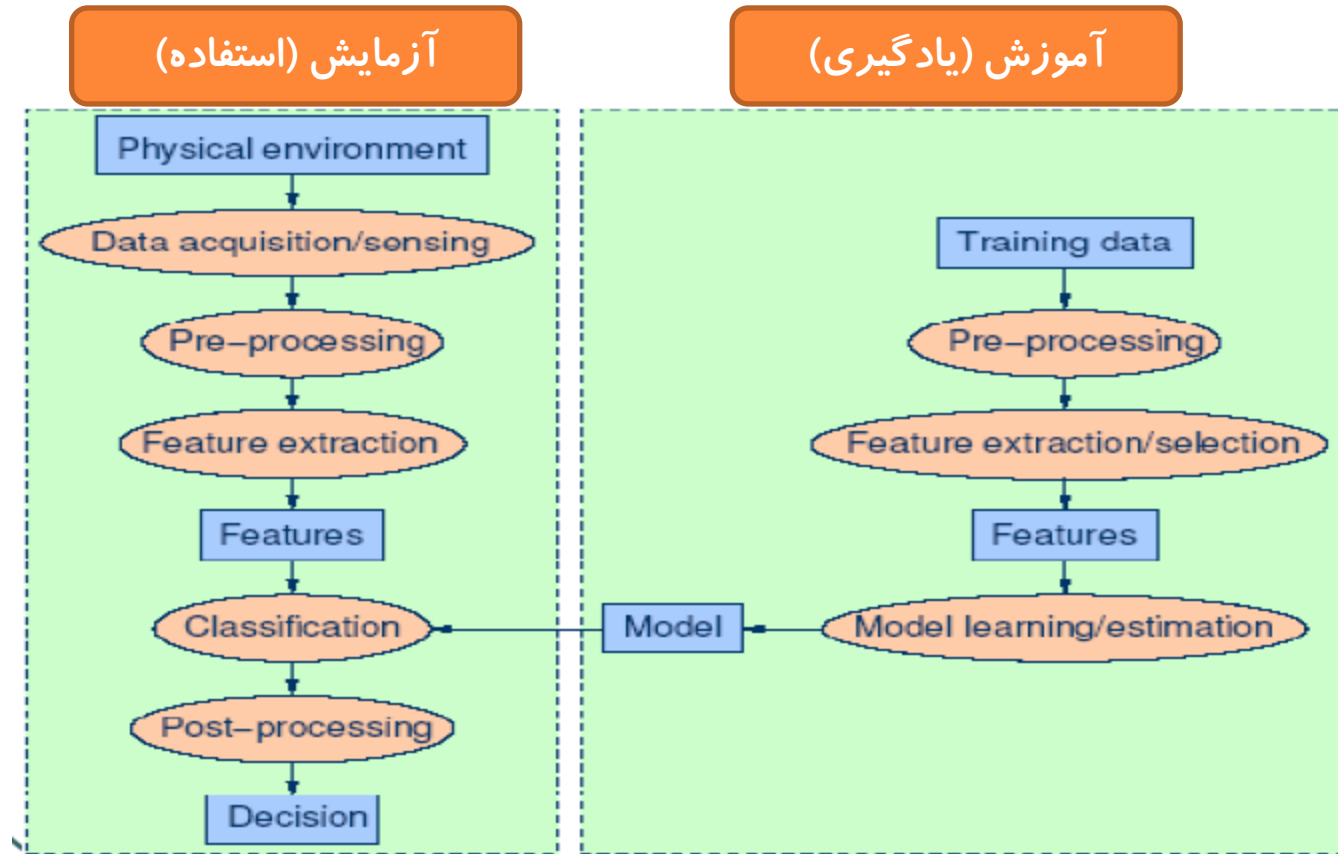
○ استفاده از مدل ساخته شده در مرحله آموزش

○ اندازه‌گیری شباهت نمونه ناشناس ورودی (در این مثال، ماهی روی تسمه نقاله) به مدل‌های موجود

مثال: دسته‌بندی دو نوع ماهی ...

○ نمای کلی یک سیستم بازشناسی الگو

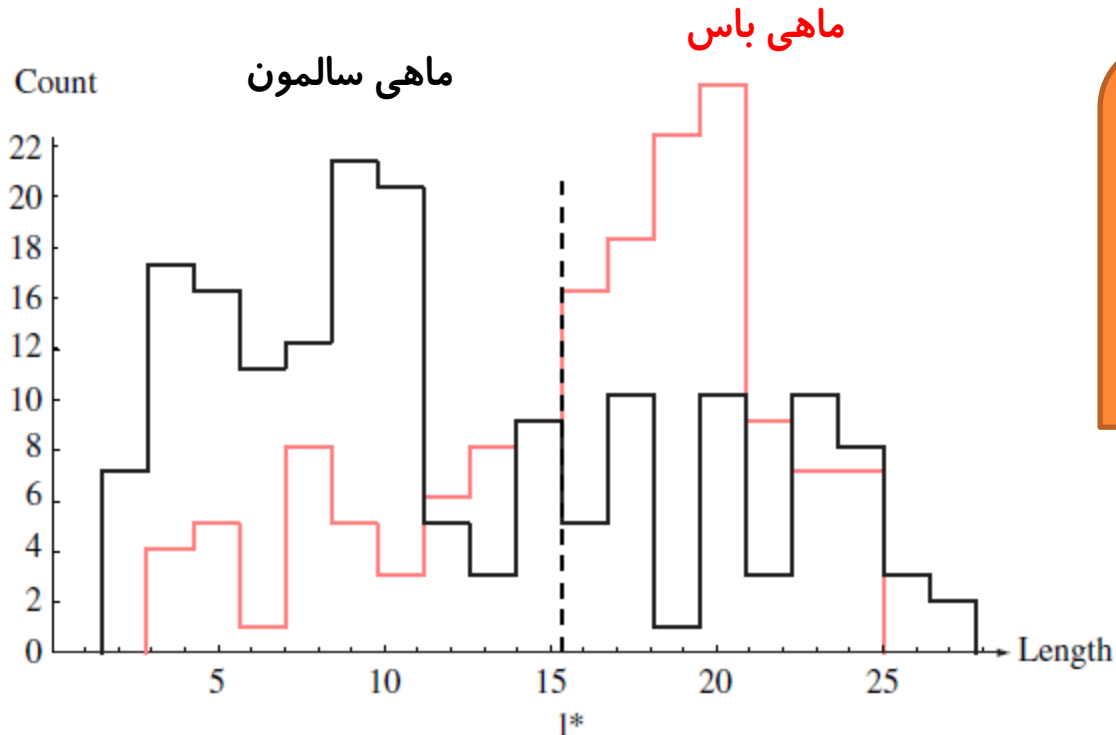

مثال: دسته‌بندی دو نوع ماهی ...

○ استخراج ویژگی: طول ماهی

- محاسبه طول تعدادی از ماهی‌های باس و تعدادی از ماهی‌های سالمون
- هیستوگرام فرآوانی طول دو نوع ماهی

هرچند به طور متوسط طول ماهی باس بیشتر از سالمون است اما همیشه این گونه نیست!

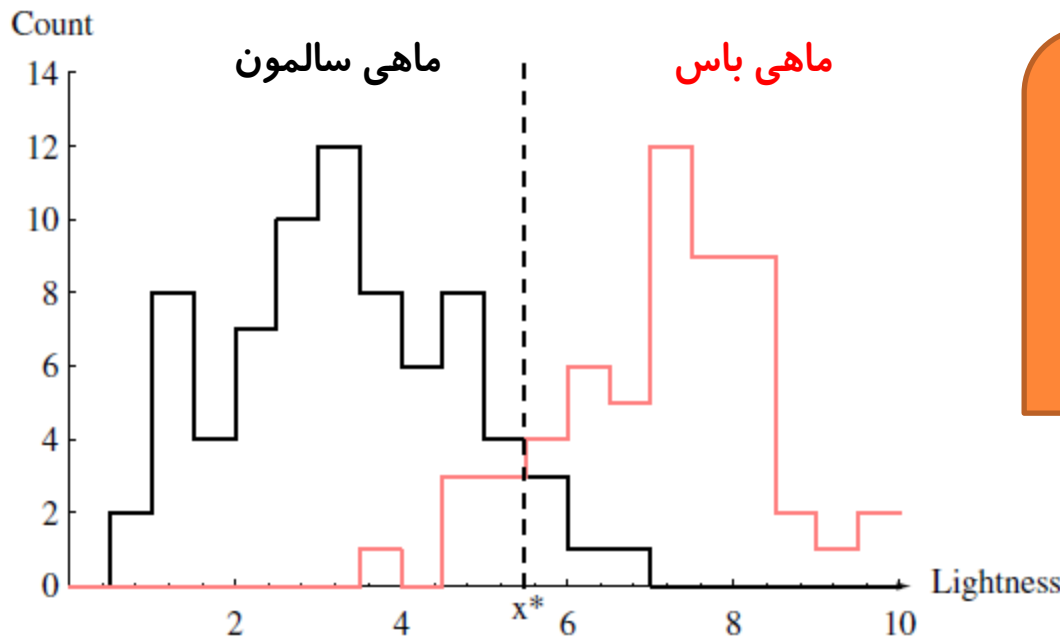

مثال: دسته‌بندی دو نوع ماهی ...

○ استخراج ویژگی: وزن ماهی

- محاسبه وزن تعدادی از ماهی‌های باس و تعدادی از ماهی‌های سالمون
- هیستوگرام فرآوانی وزن دو نوع ماهی

میزان هم‌پوشانی مقادیر وزن دو نوع ماهی از هم‌پوشانی طول آنها کمتر است = ویژگی بهتر

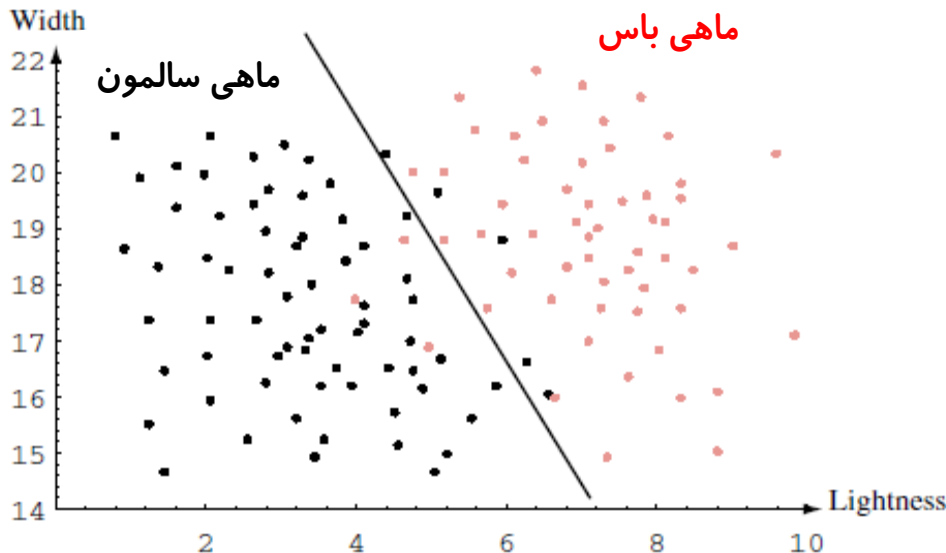

مثال: دسته‌بندی دو نوع ماهی ...

○ استخراج ویژگی: طول + وزن

- در کاربردهای واقعی از بیش از یک ویژگی استفاده می‌شود
- طول = x_1 و وزن = x_2
- استفاده هم‌زمان از دو ویژگی فوق = فضای دو بعدی (2D)

$$\mathbf{x} = \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \end{bmatrix} = \text{بردار ویژگی}$$

تفکیک بیشتر فضا با
استفاده از دو ویژگی
هم‌زمان

مثال: دسته‌بندی دو نوع ماهی ...

○ استخراج ویژگی: بیش از یک ویژگی

- می‌توان از ویژگی‌های سوم (نسبت طول به عرض)، چهارم (تعداد باله) و ... استفاده کرد.

• سوال

- چه تعداد ویژگی لازم است؟
- چگونه به مفید (خوب) بودن یک ویژگی پی ببریم؟
- وقتی تعداد ویژگی‌ها زیاد باشد، تعدادی از آنها با هم همبستگی داشته و حاوی اطلاعات مشابه هستند. در این حالت چه اتفاقی می‌افتد؟

○ استخراج ویژگی به نوع مساله و راه‌حل انتخابی بستگی دارد

○ استخراج ویژگی مناسب

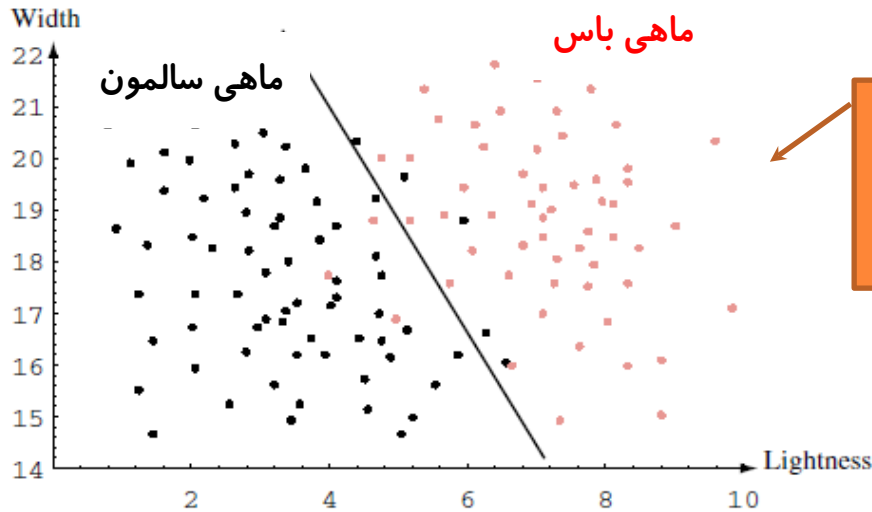
- استخراج آسان
- قدرت تفکیک بالا و افزودنی اندک
- تعداد پایین و پردازش آسان

مثال: دسته‌بندی دو نوع ماهی ...

مرز تصمیم‌گیری (Decision Boundary) ...

• مرز تفکیک کننده دسته‌های مختلف

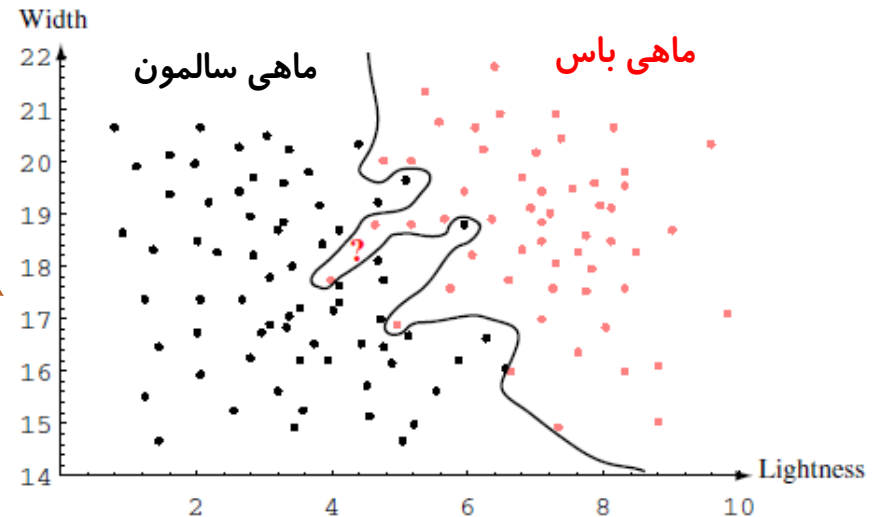
مرز ساده = خطی

• عدم دسته‌بندی درست برخی از نمونه‌ها

مرز خیلی پیچیده

• دسته‌بندی درست تمام (اغلب) نمونه‌های آموزش

• تعمیم‌پذیری (Generalization) پایین

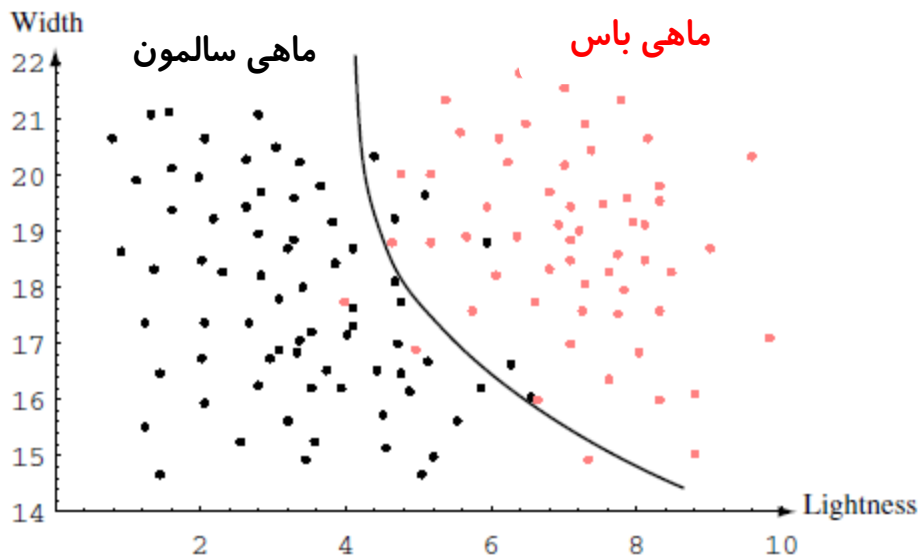

مثال: دسته‌بندی دو نوع ماهی ...

○ مرز تصمیم‌گیری (Decision Boundary)

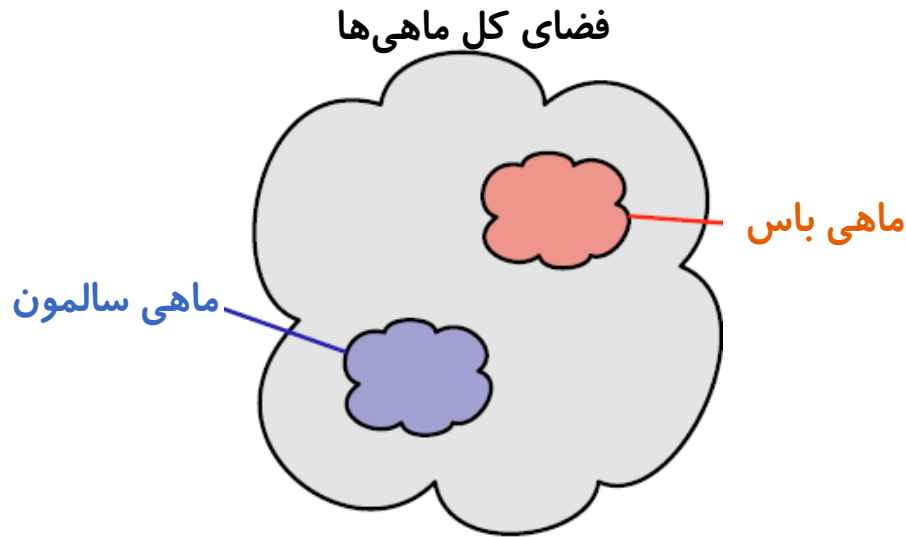
- راه‌حل میانی = مرز تصمیم‌گیری نه چندان پیچیده
- قابلیت تعمیم‌پذیری (Generalization) بالا
- پاسخ‌گویی درست شبکه به داده‌های جدید

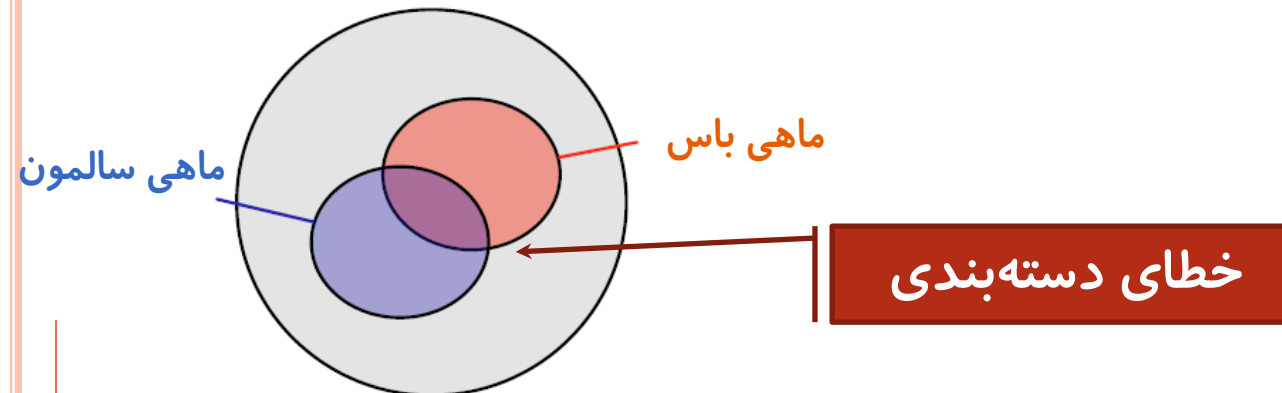

مثال: دسته‌بندی دو نوع ماهی

○ فضای حالت ایده‌آل

○ فضای حالت در عمل (ایجاد شده با ویژگی‌های استخراج شده)

رویکردهای مختلف در یادگیری ماشین

○ آماری (Statistical)

- مدل کردن اطلاعات (ویژگی‌ها) الگوها با روش‌های آماری
- روش: بیز ساده، HMM

○ تطبیق الگو (Template Matching)

- مقایسه الگوها بر اساس یک معیار شباهت (نوعی همبستگی)
- روش: DTW

○ مبتنی بر قاعده (Syntactic)

- طراحی دسته‌بندها بر اساس مجموعه‌ای از قواعد
- روش: درخت تصمیم

○ مبتنی بر محاسبات نرم

- شبکه‌های عصبی مصنوعی (Artificial Neural Networks)

○ ترکیبی (Hybrid)

- Mixture of Experts و Super Classifier

بهترین دسته‌بندی کننده چیست؟

No Free Lunch Theorem ○

- Wolpert and Macready (2005) "any two optimization algorithms are equivalent when their performance is averaged across all possible problems"

• به صورت کلی هیچ دسته‌بندی کننده نیست که همیشه بهترین باشد.

• از ناهار مجانی خبری نیست!

- تعدادی رستوران با منوی غذای ثابت و قیمت‌های متفاوت
- توجه به عادت غذایی (گوشت‌خوار یا گیاه‌خوار) = یافتن رستوران با غذای ارزان
- فرد همه‌چیزخوار = دفعات زیادی به رستوران می‌رود = تفاوتی ندارد به کدام رستوران برود = به طور متوسط هزینه غذا تقریباً ثابت است

○ روش دسته‌بندی = رستوران؛ مسائل = غذا؛ هزینه دسته‌بندی = هزینه غذا

○ هزینه حل تمام مسائل با هر یک از روش‌ها، ثابت است.

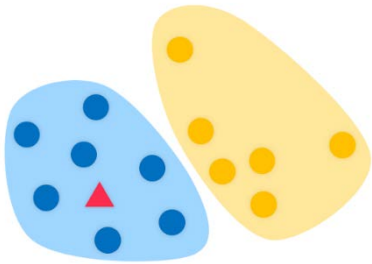

مفاهیم ...

○ یادگیری/آموزش تولیدی (Generative)

• یادگیری مدل یک دسته بر اساس آنچه نمونه داده‌های آن از آن تولید شده است

Generative

○ یادگیری توزیع احتمال داده‌ها

• فقط به داده‌های یک دسته توجه می‌کند

• استفاده از تابع احتمال توام داده و دسته

• روش‌ها: HMM، بیز ساده، RBM، DBN، GAN و VAE

○ یادگیری/آموزش تمایزی (Discriminative)

• یادگیری تمایز بین دسته‌ها ← توجه به داده‌های همه دسته‌ها در یادگیری

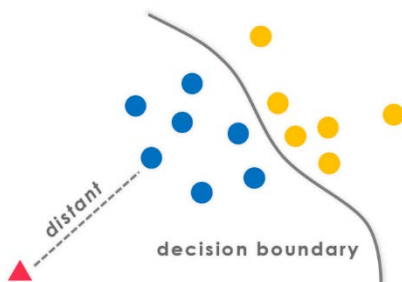
○ یادگیری مرز بین دسته‌ها

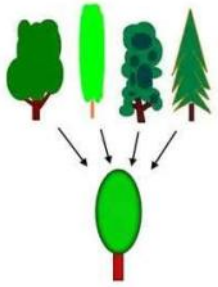
• استفاده از تابع احتمال شرطی دسته به شرط داده

○ عدم یادگیری توزیع داده‌ها

• روش‌ها: MLP، SVM

Discriminative

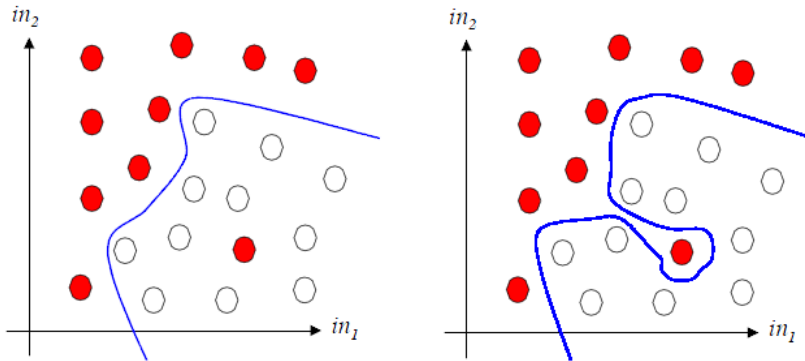

مفاهیم ...

○ تعمیم‌پذیری (Generalization)

- بازنمایی الگوهای ورودی جدید که با الگوهای آموزش داده شده (قبلاً مشاهده شده) تا حدودی متفاوت است

○ بیش‌برازش (Overfitting)

- دسته‌بندی خیلی دقیق داده آموزش
- کاهش قابلیت تعمیم

○ نویز (Noise)

- هر گونه مشخصه ناخواسته‌ای که باعث عدم نمایش درست الگو یا ویژگی‌های آن باشد

مفاهیم ...

خطای دسته‌بندی

$$\begin{aligned} E[(y - \hat{f})^2] &= E[y^2 + \hat{f}^2 - 2y\hat{f}] \\ &= E[y^2] + E[\hat{f}^2] - E[2y\hat{f}] \\ &= \text{Var}[y] + E[y]^2 + \text{Var}[\hat{f}] + E[\hat{f}]^2 - 2fE[\hat{f}] \\ &= \text{Var}[y] + \text{Var}[\hat{f}] + (f^2 - 2fE[\hat{f}] + E[\hat{f}]^2) \\ &= \text{Var}[y] + \text{Var}[\hat{f}] + (f - E[\hat{f}])^2 \\ &= \text{Var}[y] + \text{Var}[\hat{f}] + E[f - \hat{f}]^2 \\ &= \sigma^2 + \text{Var}[\hat{f}] + \text{Bias}[\hat{f}]^2 \end{aligned}$$

$$Error(x) = E \left[(f(x) - \hat{f}(x))^2 \right] = (E[\hat{f}(x) - f(x)])^2 + E \left[(\hat{f}(x) - E[\hat{f}(x)])^2 \right] + \sigma^2$$

متوسط خطای بین مقدار واقعی و مقدار تخمین زده شده

$$Bias(\hat{f}(x)) = E[\hat{f}(x) - f(x)]$$

پراکندگی (واریانس) مقادیر تخمینی برای یک نقطه (در صورت نمونه‌برداری‌های مختلف)

$$Var(\hat{f}(x)) = E \left[(\hat{f}(x) - E[\hat{f}(x)])^2 \right]$$

$$\sigma^2 = \text{irreducible error} = Var(f(x))$$

پراکندگی (واریانس) داده‌های اصلی

$$Error(x) = \left(Bias(\hat{f}(x)) \right)^2 + Var(\hat{f}(x)) + \sigma^2$$

مفاهیم ...

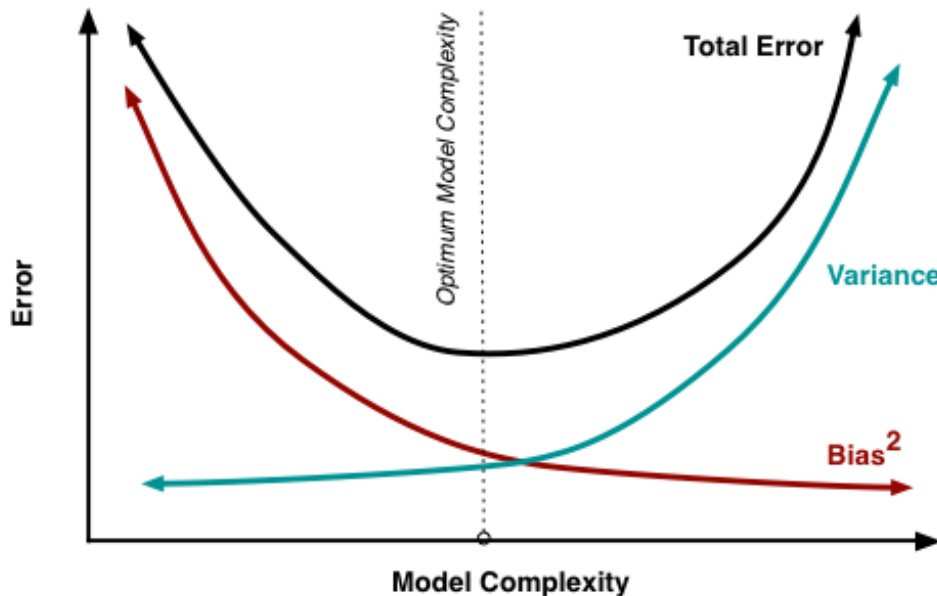
$$Error(x) = \left(Bias(\hat{f}(x)) \right)^2 + Var(\hat{f}(x)) + \sigma^2$$

○ خطا: تعامل بین بایاس و واریانس

- کاهش یکی باعث افزایش دیگری می شود

- پیچیده کردن مدل = بیش برآزش = بایاس کمتر = واریانس بیشتر

- مدل ساده تر = بایاس بیشتر = واریانس کمتر

$$\frac{dBias}{dComplexity} = -\frac{dVariance}{dComplexity}$$

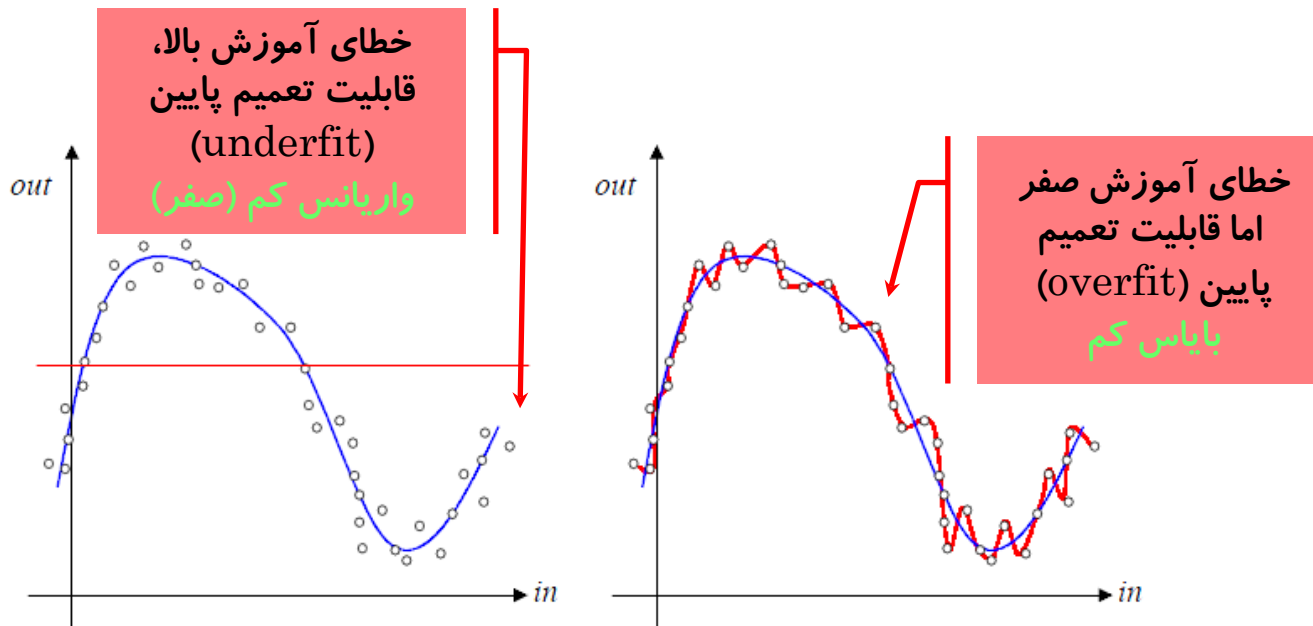

مفاهیم ...

$$Error(x) = \left(Bias(\hat{f}(x)) \right)^2 + Var(\hat{f}(x)) + \sigma^2$$

خطا: تعامل بین بایاس و واریانس

کم کردن واریانس داده‌ها = افزایش حجم داده‌ها

مفاهیم

تفکیک داده‌ها به دو مجموعه آموزش و آزمون

- آموزش ۸۰٪ و آزمون ۲۰٪ کل داده‌های موجود

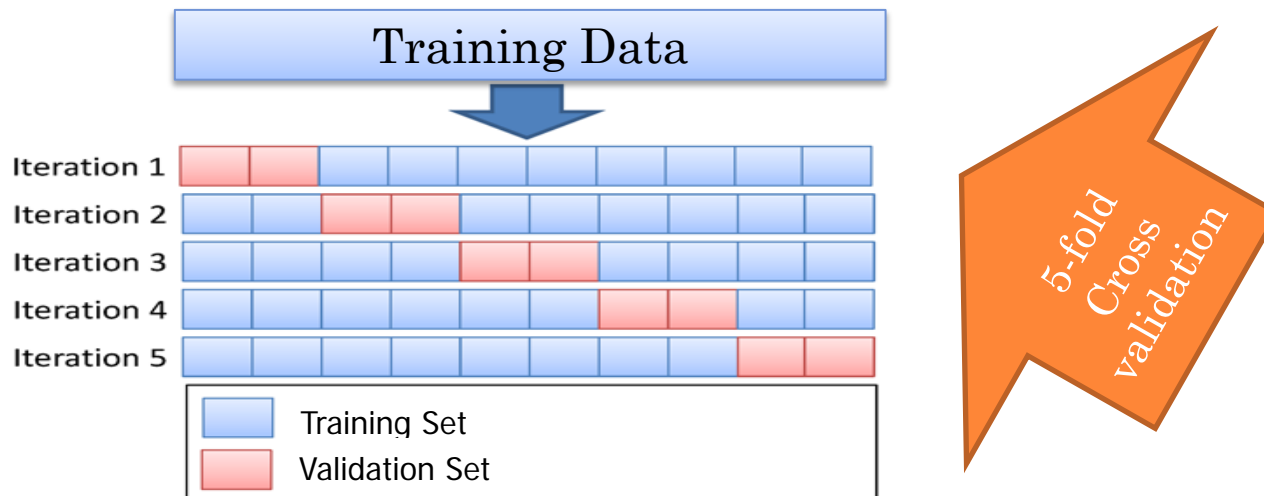
تعادل بین یادگیری الگوها و تعمیم

- استفاده از دو مجموعه داده مجزا در زمان آموزش شبکه

○ یک مجموعه برای آموزش الگوها و یک مجموعه برای آموزش-آزمون الگوها (مجموعه validation)

روش Cross Validation: تقسیم داده آموزش به K زیرمجموعه

- هر بار یکی از زیر مجموعه‌ها برای تایید اعتبار استفاده می‌شود

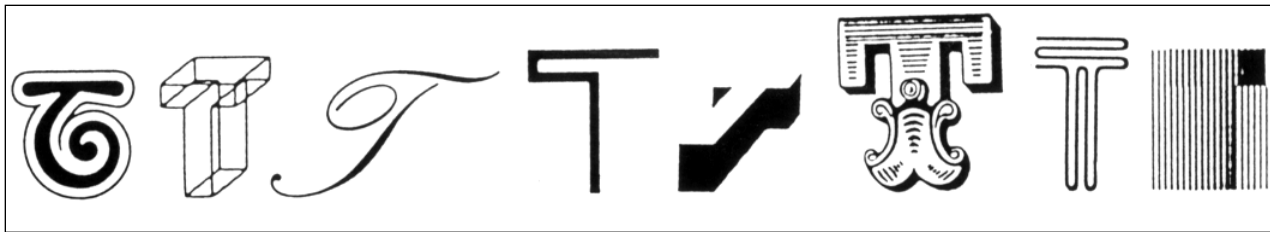

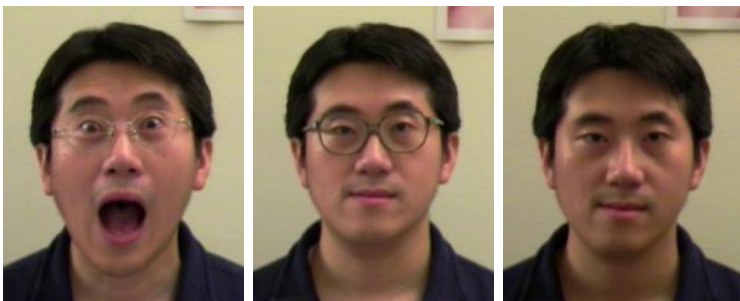
چالش‌ها ...

تنوع درون دسته‌ای (Intra-Class Variability)

• دسته: حرف T

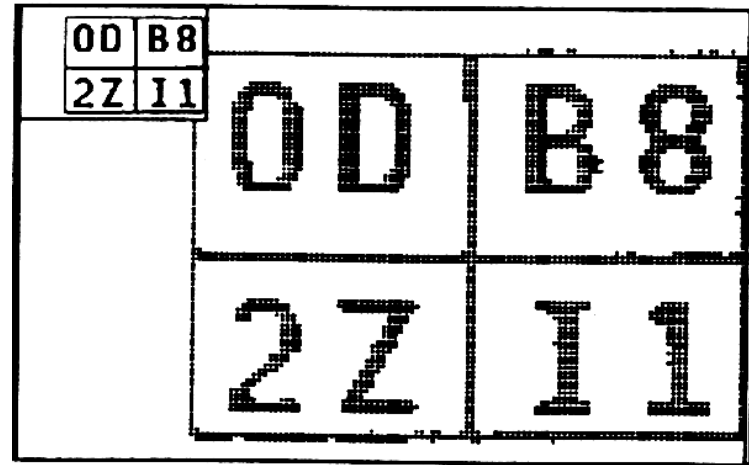
• دسته: یک چهره

چالش‌ها ...

○ تنوع بین دسته‌ای (Inter-Class Variability)

- نویسه‌های (کارکترهای) مشابه

- چهره‌های مشابه

چالش‌ها ...

○ داده‌ها/ویژگی‌های گم شده (Missing Data/Features)

- عدم امکان محاسبه مقدار برخی ویژگی‌ها (به دلیل نویز، ...)

• مثال

- دسته‌بندی ماهی: عدم امکان محاسبه طول یک ماهی به دلیل چسپیدن به یک ماهی دیگر
- پزشکی: عدم امکان محاسبه میزان اوره یک فرد در لحظه بررسی وضعیت وی

چالش‌ها

○ ویژگی‌های مطلوب

- عدم حساس به تغییرات (Invariance)
  - چرخاندن تصویر
  - افزایش دامنه صدا
  - ...

○ دسته‌بندی‌های مطلوب

- تمایز بین دسته‌های مختلف (تنوع بین دسته‌ای)
- یکسان گرفتن تنوع درون دسته‌ای

ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین ...

○ دقت/نرخ خطا

- درصد بازشناسی درست/نادرست دسته‌ها
- نرخ قبول اشتباه/رد اشتباه

○ سرعت پردازش

○ هزینه طراحی و ساخت

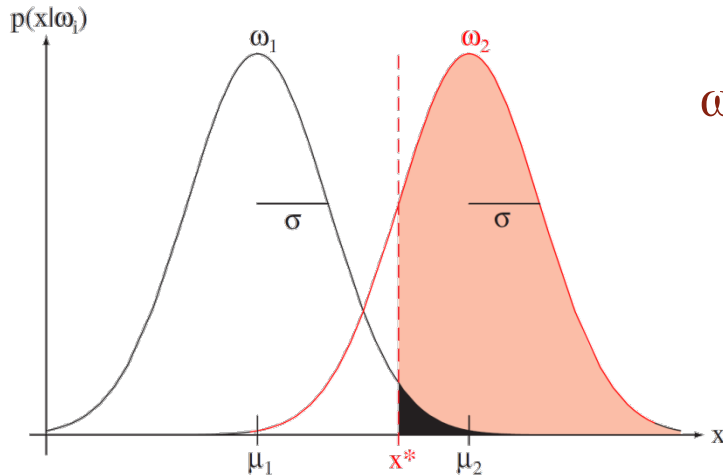
○ مقاوم بودن (Robustness)

ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین (با ناظر) ...

$$p(x | \omega_1) \sim N(\mu_1, \sigma^2)$$

$$p(x | \omega_2) \sim N(\mu_2, \sigma^2)$$

دسته‌بندی دو حالت

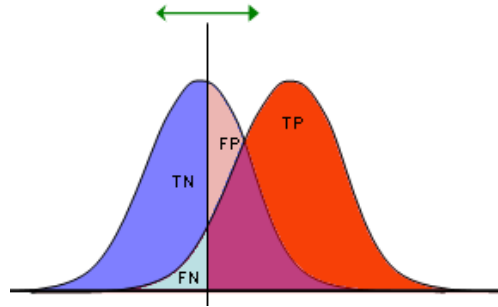
- تشخیص درست سیگنال برای میانگین μ_1 = دسته ω_1
  - دسته Negative (مثال: عدم تایید هویت گوینده)
- تشخیص درست سیگنال برای میانگین μ_2 = دسته ω_2
  - دسته Positive (مثال: تایید هویت گوینده)
- مرز تصمیم‌گیری = سطح آستانه x^*

چهار نوع تصمیم

- موفقیت یا مثبت صحیح (Hit=TruePositive)
- خطا یا منفی غلط (Miss=FalseNegative)
- هشدار نادرست یا مثبت غلط (FalseAlarm=FalsePositive)
- رد درست (CorrectRejection=TrueNegative)

ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین (با ناظر) ...

چهار نوع تصمیم

- موفقیت یا مثبت صحیح (Hit=TruePositive)
- خطا یا منفی غلط (Miss=FalseNegative)
- هشدار نادرست یا مثبت غلط (FalseAlarm=FalsePositive)
- رد درست (CorrectRejection=TrueNegative)

مقدار خروجی سیستم	
نادرست (منفی) Negative	درست (مثبت) Positive
منفی غلط FN: False Negative	مثبت صحیح TP: True Positive
منفی صحیح TN: True Negative	مثبت غلط FP: False Positive

برای دو دسته

درست (w2)	مقدار واقعی
نادرست (w1)	

ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین (با ناظر) ...

مقدار خروجی سیستم			
Negative (منفی) نادرست	Positive (مثبت) درست		
FN: False Negative - منفی غلط	TP: True Positive - مثبت صحیح	درست (فارسی)	مقدار واقعی
TN: True Negative - منفی صحیح	FP: False Positive - مثبت غلط	نادرست (سایر)	

○ معیارها

• Accuracy: درصد کل پاسخ‌های صحیح سیستم

- برای وقتی که داده نامتوازن (Imbalanced Data) است، معیار خوبی نیست
- تعداد داده‌های یک دسته از دسته دیگر خیلی بیشتر/کمتر باشد
- برای وقتی که هزینه تصمیم سیستم برای دو دسته یکسان نیست، معیار خوبی نیست
- تشخیص خودکار افراد سرطانی

$$Accuracy = \frac{Total\ Corrects}{Total\ Data} = \frac{TP + TN}{TP + FN + FP + TN}$$

• Error Rate (نرخ خطا) درصد کل پاسخ‌های نادرست سیستم

$$ErrorRate = \frac{Total\ Incorrects}{Total\ Data} = \frac{FN + FP}{TP + FN + FP + TN} = 1 - Accuracy$$

ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین (با ناظر) ...

مقدار خروجی سیستم			
Negative (منفی) نادرست		Positive (مثبت) درست	
FN: False Negative - منفی غلط	TP: True Positive - مثبت صحیح	درست	مقدار واقعی
TN: True Negative - منفی صحیح	FP: False Positive - مثبت غلط	نادرست	

○ معیارها

- Recall: چند درصد از نمونه‌های درست، به درستی تشخیص داده شده‌اند

$$Recall = Sensitivity = TruePositiveRate(TPR) = \frac{Correct\ Things\ Found}{Correct\ Things\ Possible\ to\ Find} = \frac{TP}{Total\ Positives} = \frac{TP}{(TP + FN)}$$

تمامی نمونه‌های واقعی درست

- Precision: چند درصد از خروجی‌های درست تشخیص داده شده، واقعاً درست است
  - اگر فقط یکی از پاسخ‌های درست واقعی، درست تشخیص داده شده باشد و همه پاسخ‌های دیگر منفی باشند، مقدار این معیار ۱۰۰٪ است.

$$Precision = \frac{Correct\ Things\ Found}{Positive\ Things\ Found} = \frac{TP}{TP + FP}$$

- افزایش یکی از این معیارها، باعث کاهش دیگری می‌شود

ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین (با ناظر) ...

مقدار خروجی سیستم			
Negative (منفی) نادرست	Positive (مثبت) درست		
FN: False Negative - منفی غلط	TP: True Positive - مثبت صحیح	درست	مقدار واقعی
TN: True Negative - منفی صحیح	FP: False Positive - مثبت غلط	نادرست	

○ معیارها

• F-Measure: میانگین وزن دار هارمونیک Precision و Recall

- افزایش یکی از معیارهای Precision و Recall، باعث کاهش دیگری می‌شود
- میانگین هارمونیک دو عدد خیلی نزدیک به مقدار کمینه دو عدد است

$$F = \frac{1}{\alpha \cdot \frac{1}{Precision} + (1 - \alpha) \frac{1}{Recall}} = \frac{(\beta^2 + 1) Precision \cdot Recall}{\beta^2 Precision + Recall} \xrightarrow{\beta=1 \rightarrow \alpha=0.5} F = \frac{2 Precision \cdot Recall}{Precision + Recall}$$

- ایراد: درصد تشخیص درست منفی‌ها (TN) در نظر گرفته نمی‌شود

ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین (با ناظر) ...

مقدار خروجی سیستم			
نادرست (منفی) Negative		درست (مثبت) Positive	
FN: False Negative - منفی غلط	TP: True Positive - مثبت صحیح	درست	مقدار واقعی
TN: True Negative - منفی صحیح	FP: False Positive - مثبت غلط	نادرست	

○ معیارها

- Sensitivity: چند درصد از نمونه‌های درست، به درستی تشخیص داده شده‌اند

$$Sensitivity = Recall = TruePositiveRate(TPR) = \frac{Correct\ Things\ Found}{Correct\ Things\ Possible\ to\ Find} = \frac{TP}{Total\ Positives = (TP + FN)}$$

- Specificity: چند درصد از نمونه‌های نادرست، به درستی تشخیص داده شده‌اند

○ معادل همان Sensitivity اما برای نمونه‌های نادرست

$$Specificity = TrueNegativeRate(TNR) = \frac{TN}{Total\ Negatives = (FP + TN)}$$

ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین (با ناظر) ...

مقدار خروجی سیستم			
Negative (منفی) نادرست		Positive (مثبت) درست	
FN: False Negative - منفی غلط	TP: True Positive - مثبت صحیح	درست	مقدار واقعی
TN: True Negative - منفی صحیح	FP: False Positive - مثبت غلط	نادرست	

○ معیارها

- هشدار نادرست یا مثبت غلط (False Alarm = False Positive)

$$FalsePositiveRate = 1 - Specificity = \frac{FP}{Total\ Negatives} = \frac{FP}{TN + FP}$$

- موفقیت یا مثبت صحیح (Hit = True Positive)

$$TruePositiveRate(TPR) = Recall = Sensitivity = \frac{TP}{Total\ Positives} = \frac{TP}{TP + FN}$$

- افزایش یکی از این دو معیار، باعث کاهش دیگری می‌شود
○ نمودار ROC (Receiver Operating Characteristics)

ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین (با ناظر) ...

○ ماتریس در هم ریختگی (Confusion Matrix)

• بیان می‌کند نمونه‌های هر دسته به عنوان چه دسته‌ای تشخیص داده شده‌اند

خروجی سیستم

• مثال: تشخیص ژانر موسیقی محلی ایرانی

سبک	بلوچی	بندری	خراسانی	کردی	لری	شیرازی	شمالی	ترکی
بلوچی	۷۶/۲	۱/۵	۱/۰۹	۴/۰۴	۱/۸	۱/۳	۶/۶	۷/۳
بندری	۷/۰۷	۷۵/۵	۰	۴/۶	۲/۳	۰	۶/۵	۳/۳
خراسانی	۴/۹	۱/۰۵	۸۲/۵	۲/۲	۱/۸	۰	۴/۳	۲/۸
کردی	۴/۴	۰	۱/۷	۷۴/۵	۳/۹	۰	۳/۹	۹/۶
لری	۱/۷	۱/۳	۱/۴	۴/۶	۸۵/۱	۰	۲/۴	۲/۹
شیرازی	۴/۴	۱/۶	۱/۴	۳/۱	۴/۲	۶۹/۲	۸/۸	۶/۹
شمالی	۴/۶	۰	۱/۹	۳/۶	۳/۶	۰	۷۸/۳	۶/۲
ترکی	۵/۰۷	۱/۰۳	۱/۲	۶	۴	۰	۵/۶	۷۶/۱

دسته واقعی

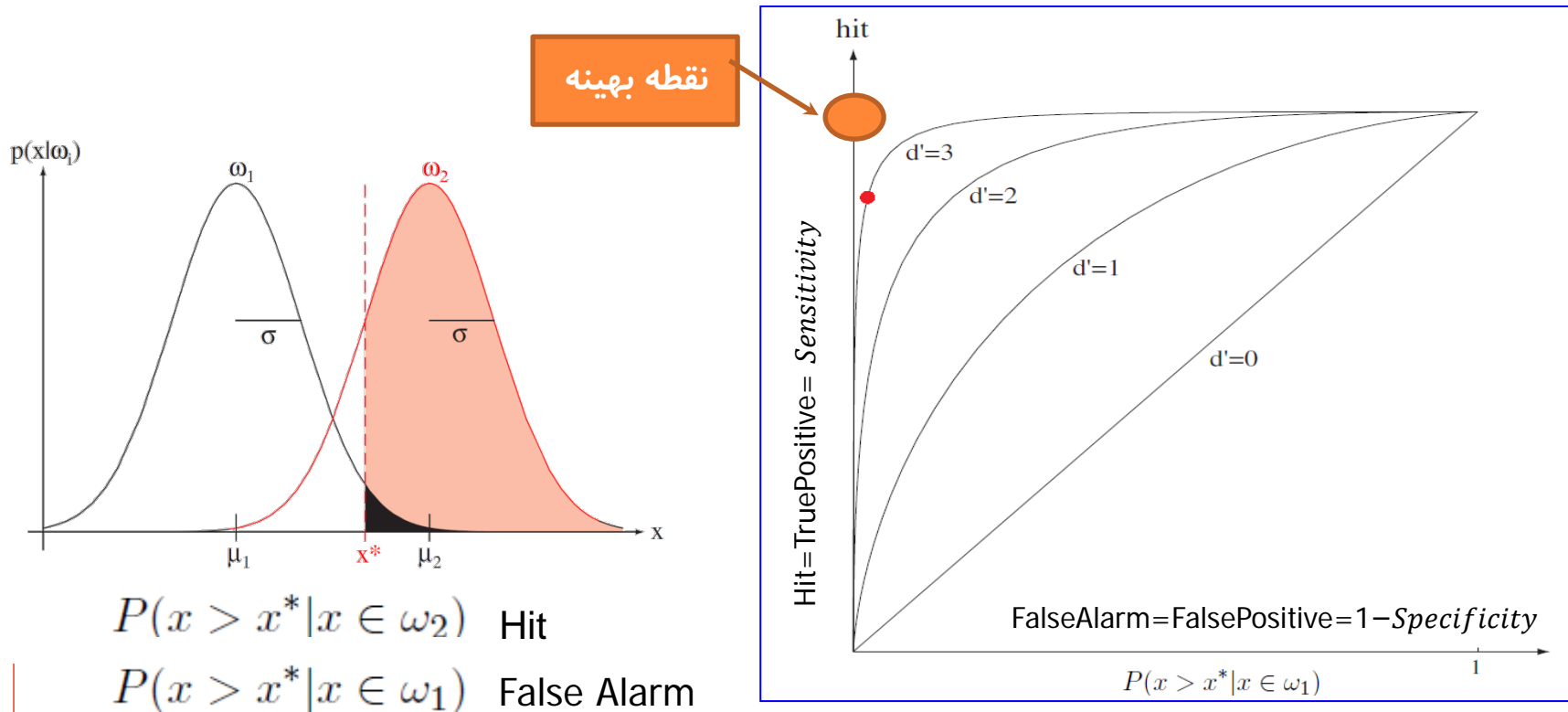
در ۳/۹٪ حالات موسیقی کردی به عنوان لری تشخیص داده می‌شود

ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین (با ناظر) ...

نمودار ROC (Receiver Operating Characteristics)

- نمودار نرخ موفقیت (Hit) بر حسب نرخ هشدار نادرست (False Alarm)
- تغییر مقدار x^* باعث = تغییر نرخ موفقیت (Hit) و نرخ هشدار نادرست (False Alarm)

ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین (با ناظر) ...

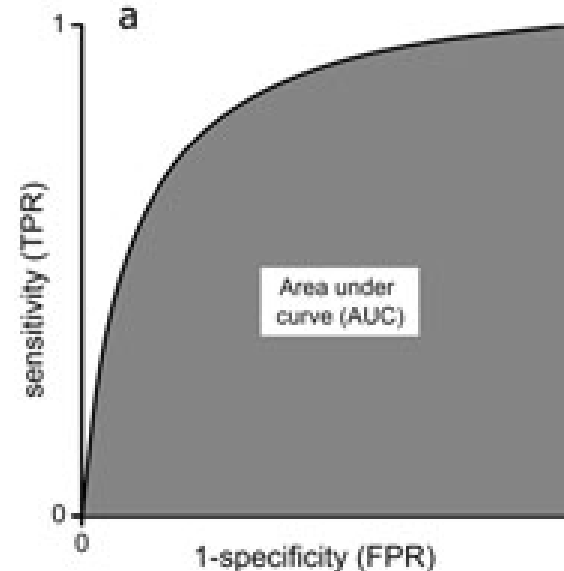
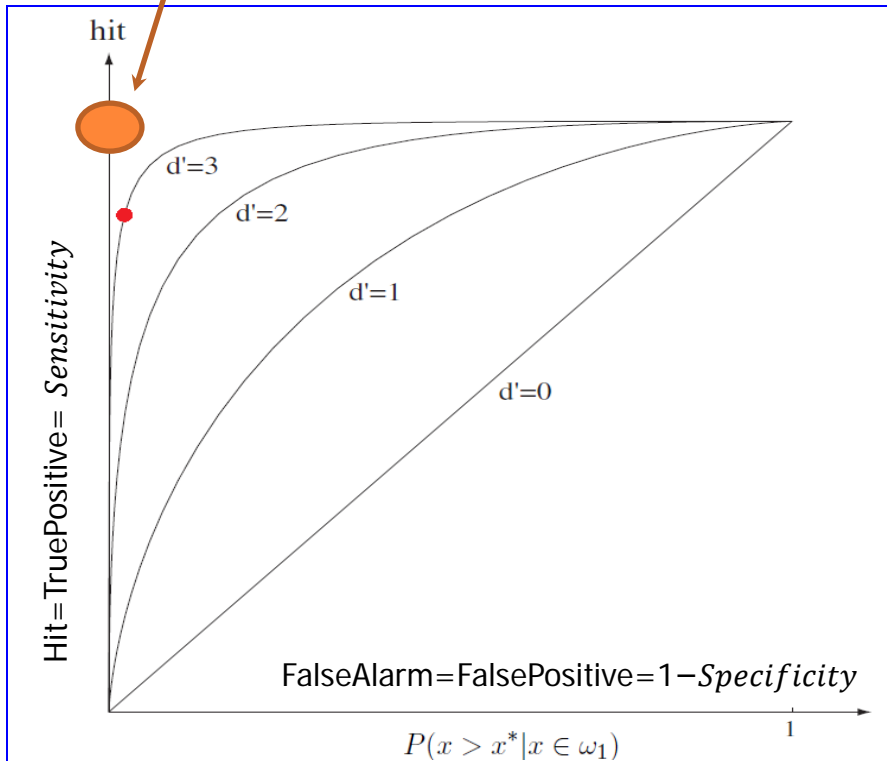
○ نمودار ROC (Receiver Operating Characteristics)

- تبدیل نمودار ROC به یک عدد

- محاسبه مساحت زیر منحنی AUC (Area Under the Curve)

○ هرچه مقدار AUC بیشتر باشد، بهتر است

نقطه بهینه

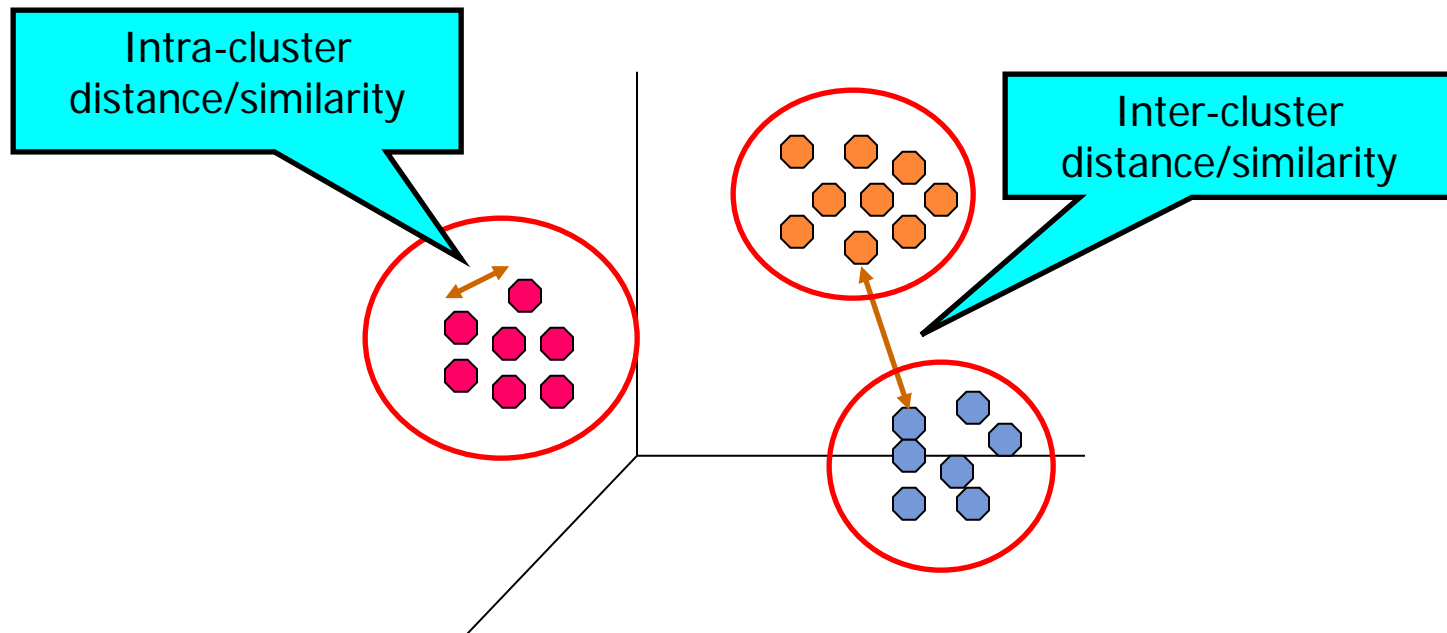

ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین (بی ناظر) ...

○ معیارهای داخلی (Internal Criterion)

- داده‌های داخل هر خوشه بیشترین شباهت را به هم داشته باشند (Intra-Cluster Similarity)
- داده‌های بین خوشه‌ها کمترین شباهت را به هم داشته باشند (Inter Cluster Similarity)
- استفاده از معیارهای شباهت درون خوشه‌ای و بین خوشه‌ای

ارزیابی سیستم‌های یادگیری ماشین (بی ناظر) ...

○ معیارهای خارجی (External Criterion)

- از یک مجموعه آزمون دارای برچسپ استفاده می‌کند (Gold Standard)
  - دسته‌های (خوشه‌های) هر داده مشخص است
- ارزیابی بر اساس اینکه داده‌های هر دسته در یک خوشه قرار گرفته‌اند یا نه
- استفاده از آنتروپی یا معیارهای ارزیابی دسته‌بندی (مانند F-Measure)

○ معیارهای وابسته به کاربرد

- اگر هدف خوشه‌بندی، بهبود سرعت جستجو است، چقدر برای این منظور موفق بوده است
- پر هزینه است

ارزیابی روش‌های بی ناظر: معیارهای داخلی ...

○ شباهت درون خوشه‌ای (Intra-Cluster Similarity)

- مطلوب آن است که داده‌های داخل هر خوشه شباهت بیشتری به هم داشته باشند
- بیانگر Cluster Cohesion

- تابع شباهت (Similarity) می‌تواند هر معیاری باشد، مانند شباهت کسینوسی
- به جای شباهت می‌توان از تابع فاصله استفاده کرد (شباهت بیشتر = فاصله کمتر)

$$Cohesion(C_k) = \sum_{x,y \in C_k} Similarity(x, y)$$

نمونه‌های متعلق به یک خوشه

• معیار SSE: Sum of Square Error

- جمع مربعات فاصله بین همه نمونه‌های یک خوشه با مرکز آن خوشه
- هرچه (فاصله SSE) کمتر باشد، بهتر است (شباهت بیشتر).

$$SSE(C_k) = \sum_{x \in C_k} (Dist(\mu_k, x))^2$$

مرکز خوشه

$$SSE = \sum_{k=1}^K SSE(C_k) = \sum_{k=1}^K \sum_{i=1}^{|C_k|} (Dist(\mu_k, x_i))^2$$

اندازه خوشه = تعداد نمونه‌ها

- فاصله می‌تواند هر معیاری باشد، از جمله فاصله اقلیدسی

ارزیابی روش‌های بی ناظر: معیارهای داخلی ...

○ شباهت بین خوشه‌های (Inter Cluster Similarity)

- هرچه داده‌های بین خوشه‌ها شباهت کمتری داشته باشند، بهتر است.

• بیانگر Cluster Separation

- تابع شباهت (Similarity) می‌تواند هر معیاری باشد، مانند شباهت کسینوسی
- به جای شباهت می‌توان از تابع فاصله استفاده کرد (شباهت کمتر = فاصله بیشتر)

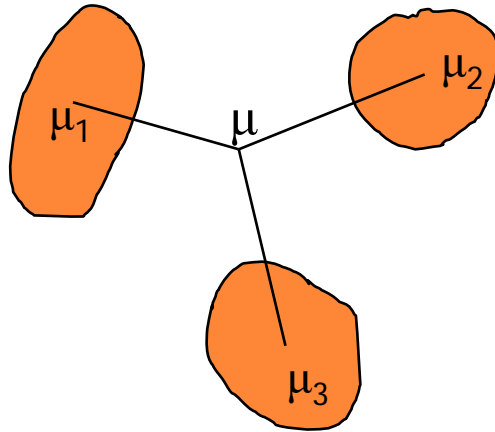
$$Separation(C_i, C_j) = \sum_{\substack{x \in C_i, \\ y \in C_j}} Similarity(x, y)$$

نمونه‌های متعلق به دو خوشه مختلف

ارزیابی روش‌های بی ناظر: معیارهای داخلی ...

○ معیار TSS: Total Sum of Squares

- محاسبه مرکز کلی خوشه‌ها (مرکز مرکزها!) μ
- بیانگر فاصله همه نقاط از مرکز کلی (واریانس کل داده‌ها)

$$TSS = \sum_{i=1}^N (Dist(\mu, x_i))^2$$

○ معیار SSB: Sum of Square Between

- فاصله مراکز خوشه‌ها از مرکز کلی (بزرگتر باشد بهتر است)

$$SSB = \sum_{k=1}^K |C_k| (Dist(\mu_k, \mu))^2$$

○ داریم $TSS = SSE + SSB$

- برای یک مجموعه داده، TSS ثابت است
- اگر SSE (فاصله درون خوشه‌ای) افزایش یابد، SSB کاهش می‌یابد و برعکس

ارزیابی روش‌های بی ناظر: معیارهای داخلی ...

○ ضریب نیم رخ (Silhouette Coefficient)

• ترکیب شباهت درون خوشه‌ای (Cohesion) و بین خوشه‌ای (Separation)

• محاسبه برای یک نمونه داده مانند x_i

○ گام ۱: محاسبه متوسط فاصله داده x_i از تمام داده‌های دیگر در خوشه خودش $a_i =$

○ گام ۲: محاسبه متوسط فاصله داده x_i از تمام داده‌های دیگر در $K-1$ خوشه دیگر (برای هر خوشه یک مقدار بدست می‌آید). کمترین مقدار بدست آمده از بین $K-1$ متوسط فاصله محاسبه شده را انتخاب کن

$$b_i =$$

○ گام ۳: ضریب نیم رخ $s_i = (b_i - a_i) / \max(b_i, a_i)$

• داریم $-1 < s_i < 1$

○ مقدار منفی حالت نامناسب است (فاصله نمونه از سایر خوشه‌ها از خوشه خودش کمتر است)

○ حالت ایده آل: مقدار $a_i = 0$ و در نتیجه $s_i = 1$

• بررسی مناسب بودن یک روش خوشه‌بندی: محاسبه متوسط s_i ها برای کل داده‌ها

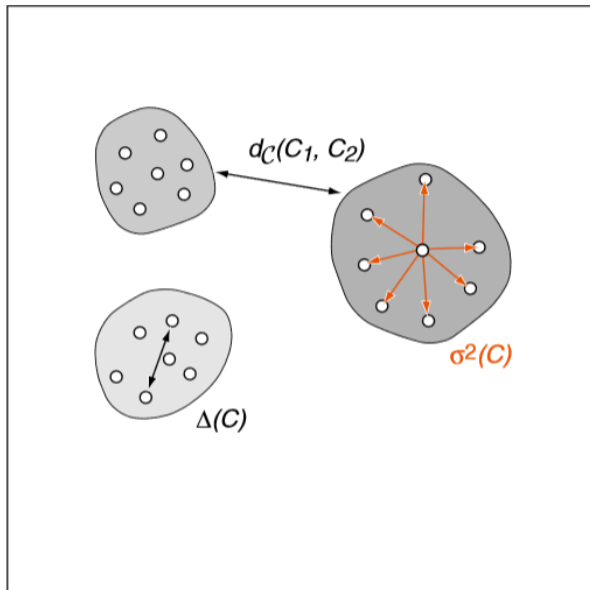
ارزیابی روش‌های بی ناظر: معیارهای داخلی

○ معیارهای دیگر

- همبستگی (Correlation)

- ترکیب شباهت درون خوشه‌ای (Cohesion) و بین خوشه‌ای (Separation)

- مقدار $I(C)$ هرچه قدر بیشتر باشد، بهتر است

$$I(C) = \frac{\min_{i \neq j} \{d_C(C_i, C_j)\}}{\max_{1 \leq l \leq k} \{\Delta(C_l)\}}$$

ارزیابی روش‌های بی ناظر: معیارهای خارجی ...

○ خالص بودن (Purity) خوشه‌ها

- دسته‌های واقعی هر نمونه داده مشخص است
- بعد از خوشه‌بندی، به هر خوشه یک برچسب بزن: برچسب دسته‌ای که بیشترین تعداد داده از آن دسته در این خوشه قرار گرفته است
- محاسبه درستی انتساب نمونه‌ها به خوشه‌ها
- محاسبه خالص بودن (Purity): شمارش تعداد نمونه‌های درست هر دسته، جمع زدن آنها با هم و تقسیم بر تعداد کل نمونه‌ها (N)

تعداد خوشه‌ها

$$Purity(Cluster, Class) = \frac{1}{N} \sum_{k=1}^K \max_j |Cluster_k \cap Class_j|$$

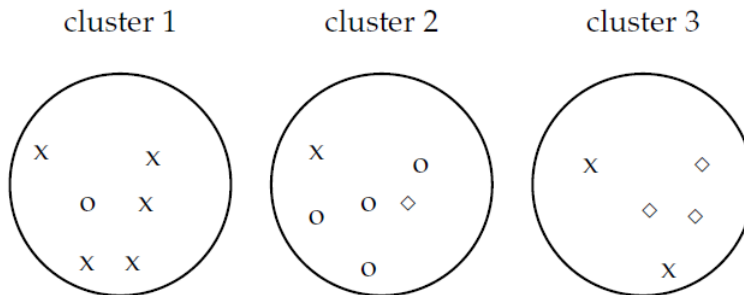
- مقدار خالص بودن بین ۱ (خوشه‌بندی بهینه) و ۰ (خوشه‌بندی بد) است
- وقتی تعداد خوشه‌ها زیاد باشد، مقدار خلوص افزایش می‌یابد (هر نمونه در یک خوشه)

ارزیابی روش‌های بی ناظر: معیارهای خارجی ...

خالص بودن (Purity) خوشه‌ها (مثال)

- ۱۷ نمونه داده داریم که متعلق به سه دسته (Class) $\times$ ، $\diamond$ و $\circ$ هستند
- خوشه بندی در ۳ خوشه

$$\max_j |Cluster_1 \cap Class_j| = 5$$

$$\max_j |Cluster_2 \cap Class_j| = 4$$

$$\max_j |Cluster_3 \cap Class_j| = 3$$

$$Purity(Cluster, Class) = \frac{1}{N} \sum_{k=1}^K \max_j |Cluster_k \cap Class_j| = \frac{1}{17} (5 + 4 + 3) = 0.71$$

ارزیابی روش‌های بی ناظر: معیارهای خارجی ...

○ اطلاعات متقابل نرمال شده (Normalized Mutual Information) ...

اطلاعات متقابل

$$NMI(Cluster, Class) = \frac{I(Cluster, Class)}{[H(Cluster) + H(Class)]/2}$$

آنترپی

تعداد خوشه‌ها

تعداد دسته‌ها

$$\begin{aligned} I(Cluster, Class) &= \sum_{k=1}^K \sum_{j=1}^J P(Cluster_k \cap Class_j) \log \frac{P(Cluster_k \cap Class_j)}{P(Cluster_k)P(Class_j)} \\ &= \sum_{k=1}^K \sum_{j=1}^J \frac{|Cluster_k \cap Class_j|}{N} \log \frac{|Cluster_k \cap Class_j| N}{|Cluster_k| |Class_j|} \end{aligned}$$

$$H(Cluster) = - \sum_{k=1}^K P(Cluster_k) \log P(Cluster_k) = - \sum_{k=1}^K \frac{|Cluster_k|}{N} \log \frac{|Cluster_k|}{N}$$

ارزیابی روش‌های بی ناظر: معیارهای خارجی ...

○ اطلاعات متقابل نرمال شده (Normalized Mutual Information) ...

$$NMI(Cluster, Class) = \frac{I(Cluster, Class)}{[H(Cluster) + H(Class)]/2}$$

- مقدار اطلاعات متقابل I (قبل از نرمال کردن)

- بیانگر افزایش میزان اطلاعات ما از دسته‌ها با دیدن خوشه‌ها

- عددی بین صفر و یک

- صفر = خوشه بندی تصادفی = دانستن خوشه کمکی به افزایش اطلاعات ما از دسته نمی کند

- یک = هر خوشه دقیقاً بیانگر یک دسته باشد

- افزایش تعداد خوشه‌ها (هر نمونه یک خوشه: $N=K$) مقدار یک می‌ماند اما این خوشه‌بندی مناسب

- نیست ← معیار ارزیابی باید به تعداد خوشه‌ها حساس باشد ← نرمال کردن به مقادیر مخرج

- با افزایش تعداد خوشه‌ها مقدار $H(Cluster)$ زیاد می‌شود ← مقدار NMI کاهش می‌یابد

- مقدار NMI (بعد از نرمال کردن I): عددی بین صفر و یک

ارزیابی روش‌های بی ناظر: معیارهای خارجی ...

○ آنترپی

- محاسبه آنترپی هر خوشه

احتمال تعلق یک عضو خوشه k به دسته j

$$H(\text{Cluster}_k) = - \sum_{j=1}^J p_{jk} \log p_{jk}$$

- سپس، میانگین‌گیری وزن دار روی آنترپی همه خوشه‌ها

$$H = \sum_{k=1}^K \frac{|\text{Cluster}_k|}{N} H(\text{Cluster}_k)$$

ارزیابی روش‌های بی ناظر: معیارهای خارجی

○ معیار Rand Index و F-Measure

- محاسبه با بدست آوردن

- TP: نمونه به خوشه خودش (حاوی نمونه‌های مشابه) انتساب داده شده است
- TN: دو نمونه غیرمشابه به دو خوشه مختلف انتساب داده شده است
- FP: نمونه به خوشه دیگری (حاوی نمونه‌های غیرمشابه) انتساب داده شده است
- FN: دو نمونه مشابه به دو خوشه مختلف انتساب داده شده است

- محاسبه دقت انتساب

$$RI = \frac{TP + TN}{TP + FP + FN + TN}$$

○ بیانگر درصد (دقت) انتساب درست نمونه‌ها به خوشه‌ها

- محاسبه F-Measure

○ ابتدا Precision و Recall محاسبه می شوند

$$P = \frac{TP}{TP + FP} \quad R = \frac{TP}{TP + FN} \quad F_{\beta} = \frac{(\beta^2 + 1)PR}{\beta^2 P + R}$$

کلاس استاد شفیعی کدکنی - دانشگاه تهران

